

Вид Р. Ерцег, докторанд

Понтификални Оријентални Институт Рим

vid.erceg@gmail.com

ДВА ИЗВЕШТАЈА ГРКОКАТОЛИЧКОГ ЕПИСКОПА ИВАНА БУЧКА О ПОЛИТИЧКОЈ И ВЕРСКОЈ СИТУАЦИЈИ У НДХ И КРИЖЕВАЧКОЈ ЕПАРХИЈИ ИЗ 1942. ГОДИНЕ

Апстракт: По завршетку своја два званична путовања у Независну Државу Хрватску током 1942. године, гркокатолички епископ Иван Бучко (*Иван Бучко*) поднео је два извештаја секретару Конгрегације за Источне католичке цркве кардиналу Ежену Тисерану (*Eugène Tisserant*) 1942. године. У њима се говори о страдању припадника српског и јеврејског народа. Приликом свог кратког боравка у Загребу и Крижевцима, као ватикански изасланик за римокатоличке вернике источног обреда, епископ Иван Бучко је имао прилику да буде живи посматрач и да прикупи битне информације о тренутној политичкој и верској ситуацији не само у Крижевачкој епархији већ и у целој земљи. Поред описа и актуелног стања бискупије у крижевцима, Бучко се у својим извештајима осврнуо и на оснивање Хрватске православне цркве у НДХ, о ставу православних поводом тог догађаја, општој ситуацији у земљи, о прогонима православних Срба и Јевреја, о односу хрватске владе са Светом Столицом, о муслиманима итд.

Кључне речи: Конгрегација за Источне цркве, Ватикан, НДХ, Други светски рат, Срби, геноцид, СПЦ, Крижевци, Јевреји, Иван Бучко, гркокатолици, извештај, Ежен Тисеран.

Конфесионална подељеност у првој Југославији и положај верских заједница у међуратном периоду и у време оснивања НДХ

Крајем 1918. године створена је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. На простору Балканског полуострва уједињење у једну заједничку државу представљало је најзначајнију прекретницу у историји Јужних Словена.¹ Нова држава била је сачињена од територије која је бројала преко 14 милиона становника, етнички нехомогена и различита, а и на конфесионалном нивоу подељена углавном између православних хришћана, католичких хришћана (римског и византијског или гркоисточног обреда²), евангелиста, старокатолика³ и нехришћанских религија као што су јеврејска⁴

¹ Милорад Екмечић, *Сјаварање Југославије 1790–1918*, 2, (Београд: Просвета, 1989), 832.

² Термин *іркокайџолиці* или католици византијског (*іркоисточноі*) обреда означава оне хришћане Источне цркве који се налазе у пуном догматском јединству са Римокатоличком црквом. Овај модел хришћанског јединства (*уније*) Истока и Запада под окриљем Римокатоличке цркве на челу са папом заживео је тек након Брест-литовске уније 1596. године. Гркокатолички верници признају папу за свог врховног поглавара цркве али задржавају свој обред служења (*византијски*) и богослужбени језик. Литургију служе са квасним хлебом, причешћују се под оба вида, задржавају јулијански календар, ожењени мушкарци могу бити рукоположени за свештенике, у црквама се налази иконостас и симбол вере се чита без додатка *filioque*. И поред сличности са Православном црквом, Гркокатоличка црква је ступивши у јединство са Римокатоличком иступила из православног корпуса тако да са православнима немају ни канонско ни литургијско заједништво. Данас их највише има у Украјини док су код нас заступљени у Војводини. Филип Шкиљан, *Покайџоличавање Срба. Прекришћавања на јодручју Зајребаке надбискупије између 1941. и 1945. јодине*, (Нови Сад: Архив Војводине, 2022), 10.

³ Старокатоличка црква је хришћанска западна црква која се одвојила од Римокатоличке на Првом ватиканском концилу у Риму 1870. године и не признаје догму о папиној непогрешивости. Радомир Поповић, *Појмовник црквене истјорије*, (Београд: Нови Сад: Артпринт, 2007), 303. У Хрватској је ова црква основана као Хрватска старокатоличка црква 1922. године и за првог бискупа био је изабран Марко Калогјера 1924. године. У Краљевини СХС званично је призната решењем Министарства вера у Београду и указом краља Александра I 1924. године. Mislav Miholek, *Hrvatska starokatolička crkva između Zagreba i Beograda, povijest od 1923. do 1941.*, (Загреб: Durieux, 2022), 70–84. У немачком старокатоличком календару за 1925. годину говори се да је Хрватска старокатоличка црква бројала око 100.000 верника. Предраг Ракић, *Сјарокайџоличка црква у Југославији до јочейка Друјџі светјској рајџа*, (Београд: Хришћанска мисао, 2008), 105. У другим наводима помиње се да је Хрватска старокатоличка црква у Југославији 1931. године била врло мала деноминација са само 5.231 члана од којих је 4.153 живело у Загребачкој надбискупији. Формално је постојала од 1923. године. Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945. Okupacija i kolaboracija*, (Zagreb: Europapress holding, 2010), 634.

⁴ Након стварања Краљевине СХС Јевреји су се ујединили у Савез јеврејских општина којих је било 121 са укупно 76.000 чланова. Држава је њихов положај регулисала Законом о верској заједници Јевреја у Краљевини Југославији 1929. године. Ivan Mužić, *Katolička crkva i Štepinac*, (Split: Marjan Tisak, 2003), 53. На другом месту помиње се број Јевреја у СХС 1918. године на око 75.000 (20.000 у Србији и Македонији, 24.000 у северозападној Хрватској, Славонији и Далмацији, 11.000 у БиХ и 20.000 у Војводини). Након 20 година касније, 1941. године у држави је било око 71.000 југословенских Јевреја. Према једном од најпоузданијих статистичких приказа, у међуратној Југославији у време непосредно пред рат од 1939. до 1940. године, јеврејска верска заједница бројала је 69.984 члана. Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945. Okupacija i kolaboracija*, n. d., 647. На подручју које је 1941. године постало НДХ (Хрватска, Славонија, БиХ и Далмација) налазило се укупно 39.400 Јевреја. Исто, 659.

и муслиманска верска заједница.⁵ На основу првог званичног пописа из 1921. године, у Краљевини СХС најбројнији су били верници православне вероисповести (5.454.212: 46,7%), затим католици (4.474.869: 39,3%), муслимани (1.343.370: 11,3%) и друге мање заједнице.⁶ На сличну статистику наилазимо у инструкцијама које је из Ватикана добио папски нунције у Краљевини СХС Пелегринети⁷ приликом преузимања своје мисије у Београду 1922. године. Тамо стоји да католика у Краљевини СХС има 4.474.863, насупрот *шизмајџицима* 5.454.212. и око две хиљаде других верских заједница.⁸ Након десет година, приликом новог пописа у држави, ситуација је била следећа: православних је било 6.793.201 (48,75%), католика римског обреда 5.220.362 (37,46%), католика византијско-словенског обреда (*іркоистџочној*) 45.960 (0,33%) и верника муслиманске вероисповести 1.558.299 (11,18%). Примећује се пораст православних за 2% а умањење броја католика, што је изазвало забринутост Ватикана.⁹ Дојучерашње аустроугарске католичке бискупије (*Хрвајска и Словенија*), нашле су се сада у већински православној држави. Због тога за Ватикан само питање Југославије није било једноставно и сматрао је да Хрвати и Словенци у новој држави треба да се организују у посебне аутономне јединице.¹⁰ Прозелитске склоности Ватикана и католичког клера биле су стално присутне што је претило да поремети међуверске односе и политички живот у земљи.¹¹

⁵ Massimiliano Valente, *Diplomazia Pontificia e Regno dei Serbi, Croati e Sloveni 1918-1929*, (Split: Filozofski fakultet u Splitu, 2012), 29.

⁶ Igor Salmić, *Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia e la mancata ratifica (1922-1938)*, (Roma: Gregorian – Biblical Press, 2015), 73. Сличну поделу видети у: Божидар Лукић, *Вероисповести у Краљевини Срба, Хрвајца и Словенаца, књига 1*, (Београд: Штампарија Св. Сава, 1923), 4, 68. Југословенски попис становништва из 1921. и 1931. године не садржи никакве податке о броју Рома. Према неким статистикама објављеним у Бечу, у Краљевини Југославији године 1931. било је 70.424 Рома, а до почетка 1941. године претпоставља се да је број био око 79.500. На територији новонастале НДХ 1941. године према неким проценама налазило се око 25.000. Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945*. Okupacija i kolaboracija, n. d., 675-676.

⁷ Ерменеђилдо Пелегринети (*Ermenegildo Pellegrinetti*, 1876-1943) титуларни надбискуп Адане, био је други по реду апостолски нунције у Краљевини СХС од 1922. године до 1937. године. Изабран за кардинала 13. децембра 1937. године од стране папе Пија XI. Као папски нунције у Краљевини СХС (од 1929. године у Краљевини Југославији) провео је 15 и по година. Giuseppe De Marchi, *Le Nunziature Apostoliche dal 1800 al 1956*, (Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1957), 159. Massimiliano Valente, *Diplomazia Pontificia e Regno dei Serbi, Croati e Sloveni 1918-1929*, n. d., 165.

⁸ Archivio Apostolico Vaticano (AAV), Fondo Archivio della Nunziatura Apostolica in Jugoslavia (Arch. Nunz. Jugoslavia), busta (b.) 2, Istruzioni per monsignor Ermenegildo Pellegrinetti, arcivescovo titolare di Adana, nunzio apostolico di Belgrado del giugno 1922, foglio (f.) 81v.

⁹ Igor Salmić, *Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia e la mancata ratifica (1922-1938)*, n. d., 73.

¹⁰ Dragoljub R. Živojinović, *Vatikan, Srbija i stvaranje jugoslovenske države 1914-1920*, (Beograd: Nolit, 1980), 387. Igor Salmić, *Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia e la mancata ratifica (1922-1938)*, n. d., 67.

¹¹ Dragoljub R. Živojinović, *Vatikan, Srbija i stvaranje jugoslovenske države 1914-1920*, n. d., 407.

Капитулација Краљевине Југославије 1941. године и подела њене територије међу окупаторима неповољно је утицала на све структуре у земљи, укључујући и цркве и верске заједнице.¹² Независна Држава Хрватска проглашена је 10. априла 1941. године под заштитом немачких и италијанских окупационих трупа и обухватала је простор данашње Босне и Херцеговине, Хрватске и један мањи део Србије. Српски народ који је насељавао просторе у Хрватској, Славонији и Далмацији (према попису од 1881. године на територији Хрватске, Славоније и Далмације живи 497.746, а почетком 20. века 708.993 Срба) био је одмах на удару, јер се сматрало да стоји на путу „реализацији идеје о великој Хрватској“.¹³ Подаци послератне Југославије говоре да је у границама усташке државе живело око 5 милиона католика, око 1 милион и 900.000 православних Срба и око три четвртине милиона муслимана.¹⁴ Важне информације о броју припадника српске националности на простору НДХ проналазимо у разним извештајима.¹⁵ На основу података папског визитатора у Загребу опата Рамиреа Марконеа¹⁶ упућених државном секретару Свете Столице кардиналу Маљонеу¹⁷ крајем септембра 1941. године помиње се број православних

¹² Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. Okupacija i kolaboracija*, n. d., 573.

¹³ Љубодраг Димић, Никола Жутић, Алојзије Стейинац, *Држава, Црква, надбискуп 1934-1941*, (Београд: Филип Вишњић, 2017), 20, 22-23.

¹⁴ *Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH*, Zagreb 1952, 86. Интересантан податак о броју муслимана у НДХ из 1941. године видимо из извештаја опата Марконеа кардиналу Маљонеу где помиње да их има око 600.000, по раси су чисти Хрвати и углавном живе у Босни. Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati (ASRS), Fondo Archivio della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (AA.EE.SS), Periodo V (Pio XII), Parte Prima (1939-1945), Jugoslavia, Posizione (Pos.) 171, Izveštaj opata Markonea, n. 30/41 (7428/41), Zagabria, 26. settembre 1941, foglio (f.) 310.

¹⁵ Према извештају бившег аустроугарског официра Артура Хефнера који је боравио у Загребу, упућеном немачком генералу Глезу Фон Хорстенау (*Glaise Von Horstenau*) од 23. априла 1941. године наводи број да је на целој територији НДХ било укупно 1.847.000 (30,56%) Срба, Хрвата 3.069.000 (50,78%), муслимана укупно 717.000 (11,86%) и свих осталих 410.000 што је 6,80 одсто. Vasa Kazimirović, *NDH u svetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza Fon Horstenau 1941-1944*, (Beograd: Nova knjiga, 1987), 105. Записник са заседања бискупске конференције одржане у Загребу 1941. године која се тичала верског прелаза наводи да православних у НДХ по католичком шематизму има 1.837.000. Jure Krišto, *Sukob simbola. Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, (Zagreb: Naknadni zavod Globus, 2001), 198. У меморандуму Српске православне цркве упућеном генералу Dankelmanu 1941. године помиње се број од 2.000.000. Dragoljub R. Živojinović, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941-1958*, (Beograd: Službeni glasnik, 2007), 18. На основу података Светог синода СПЦ уочи Другог светског рата на подручју НДХ живело је око 2.403.998 православних Срба. Dragoljub Živojinović, Dejan Lučić, *Varvarstvo u ime Hristovo: prilozi za Magnum Crimen*, 2, (Zrenjanin: Ekopres, 2001), 122.

¹⁶ Giuseppe Ramiro Marccone (Јосиф Рамиро Марконе, 1882-1952) био је бенедиктински опат и апостолски визитатор у НДХ од 1941. до 1945. године који је стално боравио у Загребу. Више о његовој мисији у НДХ видети у: Сима Симић, *Ватикан и југославије*, (Београд: Култура, 1990), 67-71, 77-93, 99-128, *Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH*, n. d., 75-80, Milan Bulajić, *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, I, (Beograd: Politika 1992), 507-519, 574-587. Вид Р. Ерцер, „Приказ пет докумената – извештаја Монсињора Ђузепеа Рамиреа Марконеа из 1941. Године“, *Годишњак за истраживање геноцида XIV*, бр. 1 (2022), 149-163.

¹⁷ Luigi Maglione (Луиђи Маљоне, 1877-1944) италијански кардинал и дипломата. Од стране папе

у НДХ на око један милион и по као и то да су остали без својих свештеника који су били прогнани, убијени или су побегли: „Gli ortodossi dimorati entro i confini croati sono almeno un milione e mezzo. Essi sono rimasti senza sacerdoti, poiché questi sono stati o esiliati, o uccisi, o sono fuggiti.“¹⁸ Из другог извештаја од 10. децембра 1941, послатог након Бискупске конференције одржане у Загребу поводом конверзије православних, Марконе излаже статистику да у границама НДХ живи око 1.800.000 православних од којих 1.100.000 живи на територији БиХ, 600.000 у Хрватској и 100.000 у Далмацији.¹⁹

Већ првих дана по успостављању усташког режима показало се да ће се према православљу, тачније према православним Србима у НДХ заузети један необично оштар, злочиначки став.²⁰ Усташке власти су актом 5. маја 1941. године забраниле деловање Српске православне цркве на просторима нове државе. У низу наредби од стране владе донесених против Српске православне цркве и српског народа, одлуком министра правосуђа и богоштовља 18. јула 1941. године забрањена је употреба термина *српско-православна вера* и наређено је да се у складу са новим државним уређењем убудуће мора називати *јрчко-источна*.²¹ Министар правосуђа и богоштовља др Мирко Пук на заседању Државног сабора НДХ 25. фебруара 1942. године у Загребу изјавио је да Независна Држава Хрватска признаје само три верске заједнице, и то: римокатоличку, муслиманску и евангелистичку, па самим тим Српску православну цркву ставља ван закона.²² Како извештава папски визитатор из Загреба крајем септембра 1941. године, хрватска власт је, у жељи да народ учини хомогеним у верском исповедању, забранила и игнорисала Јевреје и православце. Јевреји који су били познати по ношењу жутог диска на грудима више се нису ни сретали на загребачким улицама, док су православни свештеници последњих месеци били протерани или убијени и на различитим местима од стране власти су рушене њихове цркве: „Gli ebrei, che potevano essere ben conosciuti dal disco giallo fisso sul loro petto, incominciano a rarefarsi e quasi non si incontrano più per le vie di Zagabria. Per ciò che riguarda gli ortodossi non solo sono stati espulsi o anche uccisi

Пија XII 1939. године номинован за Државног секретара његове светости и Префекта Конгрегације за изванредне црквене послове при Светој Столици. Giuseppe De Marchi, *Le Nunziature Apostoliche dal 1800 al 1956*, n. d., 15.

¹⁸ Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati (ASRS), Fondo Archivio della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (AA.EE.SS), Periodo V (Pio XII), Parte Prima (1939–1945), Jugoslavia, Posizione (Pos.) 171, Izveštaj opata Markonea, n. 28/41 (7426/41), Zagabria, 27 settembre 1941, foglio (f.) 314.

¹⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj opata Markonea, n. 144/41 (574/42), Zagabria, 10, dicembre 1941, f. 325.

²⁰ Виктор Новак, *Magnum Crimen, Пола вијека клерикализма у Хрвајској, II*, (Београд: Catena Mundi, 2022), 99.

²¹ Вељко Ђ. Ђурић, *Усташе и православље. Хрвајска православна црква*, (Београд: Белетра, 1989), 55. Јозо Томасевич, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945. Окупација и kolaboracija*, n. d., 590–591.

²² Вељко Ђ. Ђурић, *Усташе и православље. Хрвајска православна црква*, n. d., 165–166.

negli scorsi mesi i loro sacerdoti, ma ora in diversi luoghi le autorità di provincia hanno incominciato a demolire anche le loro chiese.²³

Међу забрањеним верским заједницама у држави помиње опат Марконе још и старокатоличку (цркву) секту док су признате вероисповести поред католичке, биле још и муслиманска и протестантска.²⁴ Питање протестаната унутар НДХ било је занимљиво јер због њиховог историјског постојања у Трећем рајху усташкој власти је било немогуће да са њима поступају као са православнима. У јавности је избегавано њихово помињање иако се њихов бискуп Филип Поп²⁵ одмах изјаснио за прокламовање НДХ.²⁶ Јасан и директан став државе био је прецизно одређен у говору др Мила Будака у Крижевцима 6. јула 1941. године, где се након завршене мисе осврнуо и на верско питање у НДХ наглашавајући да је Хрватска хришћанска држава, тачније држава две вере, католичке и муслиманске.²⁷

Новоуспостављена држава била је сада већински католичка и у свом идеолошком и државном програму истицала је заштиту католичке цркве и католичких вредности. Иако је имала око половину становништва православне и муслиманске вере и католички део становништва је био хетероген: подељен на католике, старокатолике и гркокатолике.

²³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj opata Markonea, n. 30/41 (7428/41), Zagabria, 26, settembre 1941, f. 309; Вид Ерцег, „Приказ пет докумената – извештаја Монсињора Ђузепеа Рамиреа Марконеа из 1941. године“, н. д., 161. Јевреји у Хрватској су обавезни да на грудима носе метални диск пречника 10 центиметара жуте боје у чијем средишту је исписано слово Z (*Жидов: Јевреј*): „I giudei in Croazia sono obbligati a portare sul petto un disco metallico di dieci cm di diametro di colore giallo nel cui centro è scritta la lettera Z (*Židov: giudeo*)“ у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 144, Izveštaj opata Markonea, n. 6660/41, Zagabria, 23. agosto 1941, f. 19. Објављено у: Actes et Documents du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale (Adss.), vol. VIII: Le Saint Siège et les victimes de la guerre. Janvier 1941-Décembre 1942. (Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1974), nota 1, f. 261. Matteo Luigi Napolitano, *Il Secolo di Pio XII. Momenti di storia diplomatica vaticana del Novecento*, n. d., 329.

²⁴ Према извештају опата Марконеа Маљонеу из септембра 1941. године, Старокатоличка секта има епископа у Загребу, десетак свештеника и врло мало следбеника у престоници и другим местима у Хрватској. Актуелна власт жели да је забрани али још није предузела никакве мере. Са друге стране, евангелиста (протестаната) има око 50.000, углавном у Срему према границама Србије, поред оних расутих по престоници и другде. Однос према Немачкој и друге процене подстичу актуелну власт да их призна. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj opata Markonea, n. 30/41 (7428/41), Zagabria, 26, settembre 1941, ff. 309-310.

²⁵ Др Филип Поп (*Dr. Philipp Popp*, 1893-1945) био је загребачки протестантски бискуп. После завршених студија теологије био је свештеник протестантске заједнице у Загребу. Постао је први бискуп немачке протестантске (евангелистичке) цркве у Југославији 1931. године. Након рата ухапшен је 23. маја 1945. од стране југословенских власти које су га осудиле на смрт и обесиле у Загребу 29. јуна 1945. године. Glez Fon Horstenau, *Između Hitlera i Pavelića*, (Novi Sad: Pravoslavna reč; Beograd: More, 2013), 32. Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. Okupacija i kolaboracija*, n. d., 625.

²⁶ Сима Симић, *Прекршћивање Срба за време Друјој свейској рајша*, друго издање, (Београд: Култура, 1990), 93.

²⁷ Виктор Новак, *Magnum Crimen, Пола вијека клерикализма у Хрватској*, II, н. д., 99. Тајни документи о односима Ватикана и усташке НДХ, н. д., 86. Сима Симић, *Прекршћивање Срба за време Друјој свейској рајша*, н. д., 94.

Гркокатоличка епархија у Крижевцима (НДХ) уочи Другог светског рата

Оснивањем Марчанске епархије – бискупије 1611. године, на подручју Хрватске долази до црквеног заједништва хришћана источног и западног обреда. Булом папе Павла V *Divinae majestatis arbitrio* 1611. године, постављен је Симеон Вратања за првог марчанског бискупа *каполичких Раиана њрчкој обреда* смештених унутар граница Угарске, Славоније и Хрватске и крајњих граница Крањске (Жумберак). Њему су били подређени сви хришћани источног обреда који су прихватили унију са Католичком црквом у Угарској и Хрватској.²⁸ Много касније, залагањем Марије Терезије и булом *Caritas illa* папе Пија VI од 17. јуна 1777. године настаје Крижевачка епархија као наследница марчанске са својим првим епископом Василијем Божицковићем.²⁹ Стари фрањевачки самостан у Крижевцима обновљен је као резиденција за гркокатоличке бискупе, а самостанска црква је претворена у гркокатоличку катедралу Свете Тројице.³⁰ У Краљевини СХС највећи број гркокатолика био је у Босни и Војводини након доласка великог броја исељеника из Поткарпатске Русије у XVIII веку. По завршетку Првог светског рата, јурисдикција крижевачког епископа је била проширена на све гркокатолике у СХС и обухватала је вернике различитог етничког и историјског порекла.³¹ Интересантан опис Крижевачке епархије 1932. године дао је папски нунције у Краљевини Југославији монсињор Пелегринети, где наводи да гркокатолички епископ има јурисдикцију не само над верницима свог обреда у Хрватској већ обухвата читаву Југославију и вернике по Босни, Војводини и Македонији који су раније били под другим јурисдикцијама. Описујући само место, каже да су Крижевци ван пута, слабо опслужени секундарним железницама тако да је био потребан и цео дан да стигне из Загреба. Даље напомиње да у самом граду постоји лепа црква, леп епископски двор и нешто земљишног поседа али да недостају верници источног обреда. У Крижевцима је у потпуности присутан латински обред, док се гркокатолички верници, како извештава сам нунције, могу избројати на једној руци.³² Према попису из 1937. године, у Краљевини Југославији наводи се број од 49.637 гркокатолика од којих су трећина били Хрвати, док су остали били Украјинци, Румуни или Македонци.³³

²⁸ Zlatko Kudelić, *Marčanska biskupija. Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini 1611–1755.*, (Zagreb: Hrvatski Institut za povijest, 2007), 159–191. О настанку крижевачке епархије видети још у: *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji. Cerkev V Jugoslaviji 1974*, (Zagreb: Biskupska Konferencija Jugoslavije, 1975), 173–176.

²⁹ Giorgio Džudžar, „La Chiesa cattolica di rito bizantino-slavo in Jugoslavia. Studio storico – giuridico“ (doktorska disertacija, Pontificio Istituto Orientale Roma, Facoltà Diritto Canonico Orientale, 1986).

³⁰ Gianpaolo Rigotti (ur.), *Oriente Cattolico, I*, (Vaticano: Valore Italiano, 2017), 531.

³¹ Gianpaolo Rigotti (ur.), *Oriente Cattolico, I*, n. d., 531. Giorgio Džudžar, „La Chiesa cattolica di rito bizantino-slavo in Jugoslavia. Studio storico – giuridico“, n. d.

³² ACO, Ruteni, Crisio (Krizevci), b. 180, pos. 185/59, Traslazione sede da Crisio a Zagabria, Izveštaj nuncija Pelegrineti, n. 13348, Belgrado, 30 maggio 1932, doc. 4.

³³ Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945. Okupacija i kolaboracija*, n. d., 636. Krunoslav

Током Другог светског рата јурисдикција Крижевачке епархије била је сведена само на територију коју је обухватала Независна Држава Хрватска, док су се остали делови епархије нашли под другим јурисдикцијама.³⁴ Грkokатолички верници у Бачкој, која је по окупацији припала Мађарима, нашли су се под управом латинског архиепископа, у Македонији су потпали под јурисдикцију грkokатоличког егзарха Бугарске, а за грkokатолике у Банату и Србији основана је Апостолска делегација од 1941. до 1946. године. После рата, Крижевци су опет добили јурисдикцију над целом територијом друге Југославије.³⁵ На подручју ове епархије као и на целој територији НДХ, током Другог светског рата вршено је насилно покатоличавање припадника српске националности. Крижевачки владика Јанко Шимрак, који је постављен у јеку рата 1942. године, активно је учествовао у раду Бискупске конференције 1941. године у Загребу када се расправљало о верским прелазима.³⁶ Током конференције су, уз пуну сагласност, била утврђена правила која су се морала поштовати у вези са евангелизацијом шизматика и о томе је био обавештен поглавник.³⁷ У циљу коначног решења српског питања, православним верницима је била планирана конверзија, тачније требало их је превести у римокатоличку или грkokатоличку вероисповест.³⁸ За подручје Крижевачке епархије, у договору између комисије задужене за конверзију и Јанка Шимрака, било је одлучено да *прелазници* само у кругу од десет километара могу бити придодати жупама грчког обреда у целој Хрватској. Владика Шимрак се није лако прилагођавао том правилу, па је прелазео радијус чак и до 20 и 30 километара.³⁹ Исти владика је у једном извештају од 26. фебруара 1942. године пријавио Конгрегацији за Источне цркве да су у скоро целој Хрватској, а посебно на територији његове епархије, православни јако желели да пређу у католичанство по источном обреду али су их у томе из политичких разлога спречавале државне власти. Чак су и грkokатолички свештеници били угрожавани од стране хрватских агената због јавног обављања службе по источном обреду и примању прекрштених у крило Католичке цркве.⁴⁰ То потврђује и један извештај Марконеа кардиналу Маљонеу

Draganović, *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji*, (Sarajevo: Nova Tiscara 1939), 103.

³⁴ Gianpaolo Rigotti (ur.), *Oriente Cattolico*, I, n.d., 532. Уп. Boris Hološnjaj, „I ruteni della diocesi di Križevci“, у: Fede e martirio. Le Chiese Orientali cattoliche nell'Europa del Novecento (Atti del Convegno di storia ecclesiastica contemporanea, Città del Vaticano, 22-24 ottobre 1998), (Vaticano: Copyright – Libreria Editrice Vaticana, 2003), 193.

³⁵ Gianpaolo Rigotti (ur.), *Oriente Cattolico*, I, n. d., 532.

³⁶ Jure Krišto, *Sukob simbola. Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, n. d., 217.

³⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj opata Markonea, prot. 204/42 (1837/42), Zagabria, 7. febbraio 1942, f. 158.

³⁸ Филип Шкиљан, *Покатоличавање Срба. Прекрштавања на подручју Загребачке надбискупије између 1941. и 1945. године*, н. д., 10. О прекрштавању на грkokатоличку вероисповест на подручју Крижеваца види наведено дело: 85-91.

³⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj opata Markonea, prot. 237/42, (2600/42), Zagabria, 18. marzo 1942, f. 165.

⁴⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Pismo kardinala Tiserana, prot. n. 216/36, (2616/42), Roma, 18. marzo 1942, f. 167.

из априла 1942. године, где помиње двојицу свештеника Крижевачке епархије (*Михајло Јуришића* и *Ненад Гавриловић*) који су због поверене им мисије у лепавинском крају желе-ли да свој рад прошире и на латинску парохију у Копривници где су живе-ле малобројне *шизматиичке* породице, били ухапшени и затворени. Нема сумње да је влада НДХ са симпатијама гледала повратак *дисидената* у Католичку цркву по латинском обреду.⁴¹

Монсињор Иван Бучко и његова мисија у НДХ 1942. године

Иван Бучко, пореклом из лавовске области, био је епископ гркокатоличке украјинске цркве.⁴² За свештеника је рукоположен 1915. године, а на дужности ректора у гркокатоличкој богословији у Лавову био је од 1922. до 1929. године.⁴³ Конгрегација за Источне цркве 1929. године својим указом именовала је свештеника Лавовске епархије и ректора Мале богословије у Лавову Ивана Бучка за помоћног епископа монсињору Шептичком.⁴⁴ Була о именовању Бучка за помоћног епископа послата је из Конгрегације за Источне цркве гркокатоличком архиепископу Лавова Андреју Шептичком (*Андрей Шейшицкий*).⁴⁵ Хиротонисан је у Риму у рутенској цркви *Santi Sergio e Bacco presso la Madonna dei Monti* 20. октобра 1929. године за титуларног епископа Кадија. Епископску хиротонију извршио је архиепископ Лавова Андреј Шептички уз саслуживање двојице епископа Gregorio Khomysyn (*Григорій Хомишин*) и Giosafat Giuseppe Kosylovskij (*Йосафат Коциловський*). У цркви су били присутни сви епископи рутени који су дошли у Рим на конференцију Рутенске епископије, саветник при пољској амбасади, студенти папског рутенског колеџа са својим ректором као и многе друге личности. На крају церемоније монсињор Бучко је примио честитке од

⁴¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj opata Markonea, prot. 298/42, (3989/42), Zagabria, 25 aprile 1942, f. 170-171. Уп. Филип Шкиљан, *Покајоличавање Срба. Прекршћавања на јодручју Зајредачке надбискупије између 1941. и 1945. године*, н. д., 88.

⁴² Украјинска гркокатоличка црква је источна католичка црква *sui iuris* источног (*византијског*) обреда. Присутна је у Украјини и другим земљама и у пуном је јединству са Римокатоличком црквом. Настала је после Брестовске уније 1596. године када су православни епископи прогласили унију са Римском црквом и тако довели до поделе на украјинску католичку и украјинску православну цркву. По броју верника (по статистици из 2015. године било је 4.418.570. верника) највећа је источнокатоличка црква византијског обреда. Alberto Elli, *Breve storia delle Chiese cattoliche orientali*, (Milano: Edizioni Terra Santa, 2017), 304, 310-311, 319.

⁴³ Dmītro Blazejowskyj, *Ucrainian Catholic clergy in diaspora 1751-1988. Annotated list of priests who served outside of Ukraine*, vol. 2, (Rome: Univ. S. Clement, 1988), 37.

⁴⁴ Archivio del Dicastero per le Chiese Orientali (ACO), Ruteni, Leopoli, busta (b.) 117, Posizione (pos.) 753/48, fascicolo (fasc.) I, Giovanni Buccko (Buczko), vescovo titolare di Cadi, Pismo monsinjora Ćikonjanija, n. prot. 555/29, Roma, 25 settembre 1929, doc. 2. *Acta Apostolicae Sedis* (AAS) vol. 21 (1929) 618.

⁴⁵ ACO, Ruteni, Leopoli, b. 117, pos. 753/48, fasc. I, Giovanni Buccko (Buczko), vescovo titolare di Cadi, Pismo monsinjora Ćikonjanija, prot. 555/29, Roma, 2 ottobre 1929, doc. 3.

свих присутних.⁴⁶ Уочи Другог светског рата, од 1939. до 1940. године, као визитатор био је послат од стране Апостолске Столице у канонску посету украјинским емигрантима у Јужној Америци (Аргентина, Бразил и Уругвај).⁴⁷ Од 1940. године постаје помоћни епископ Апостолског Егзархата у Америци за Украјинце и парох у Њујорку али је већ 1942. године опозван да се врати у Рим где је заступао украјинску цркву при Ватикану.⁴⁸ У новембру 1946. године номинован је од стране Свете столице за апостолског визитатора за украјинске гркокатолике за целу Западну Европу и ту функцију је обављао све до 1971. године.⁴⁹ За архиепископа леокадијског именован је 1953. године.⁵⁰

Монсињор Бучко ће током 1942. године, након завршене мисије у Америци, као ватикански изасланик за украјинске емигранте стално боравити у Риму и чак два пута у размаку од пет месеци биће послат у Независну Државу Хрватску. Његова мисија била је чисто црквено-административне природе. Први пут је послат крајем месеца марта како би за подручје Крижевачке бискупије рукоположио нове кандидате и други пут почетком месеца августа, како би хиротонисао дотадашњег администратора Крижевачке гркокатоличке епархије др Јанка Шимрака за новог крижевачког епископа.

Током 1941. и 1942. године, Ватикан је чак два пута послао своје делегате у НДХ који су имали различите мисије. Као и папски визитатор Марконе, и епископ Бучко ће, након своја два путовања у Загреб и Крижевце током 1942. године, о томе поднети детаљне извештаје Светој столици, тачније Конгрегацији за Источне цркве у Ватикану.

Два извештаја из 1942. године у ватиканским архивима

Наш рад је заснован на два извештаја које је епископ Иван Бучко послао Конгрегацији за Источне цркве (*Congregazione per le Chiese Orientali*)⁵¹ у Ватикану.

⁴⁶ L'Osservatore Romano, Lunedì-Martedì 21-22 Ottobre 1929, kopija u: ACO, Ruteni, Leopoli, b. 117, pos. 753/48, n. 555/29, fasc. I, Giovanni Buczo (Buczko), vescovo titolare di Cadi, doc. 4. L'Osservatore Romano, Lunedì-Martedì 21-22 Ottobre 1929.

⁴⁷ Dmitro Blazejowskyj, *Ukrainian Catholic clergy in diaspora 1751-1988. Annotated list of priests who served outside of Ukraine*, vol. 2, n. d., 37. Ириней Назарко, Архиепископ Иван Бучко (1891-1974), https://shron1.chtyvo.org.ua/Nazarko_Irynei/Arkhyepyskop_Ivan_Buchko_18911974.pdf, датум приступа 5. 05. 2024.

⁴⁸ Исто, 37. Ириней Назарко, Архиепископ Иван Бучко (1891-1974), https://shron1.chtyvo.org.ua/Nazarko_Irynei/Arkhyepyskop_Ivan_Buchko_18911974.pdf, датум приступа 5. 05. 2024.

⁴⁹ Исто, 37. Ириней Назарко, Архиепископ Иван Бучко (1891-1974), http://shron.chtyvo.org.ua/Nazarko_Irynei/Arkhyepyskop_Ivan_Buchko_18911974.pdf, датум приступа 5. 05. 2024.

⁵⁰ Исто, 37. <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bbucko.html>, датум приступа 5. 05. 2024.

⁵¹ Конгрегација за Источне цркве (*Congregazione per le Chiese Orientali*) је једна од Конгрегација римске цркве која има власт над свим стварима које се односе на Источне католичке цркве сједињених са Светом столицом. Води послове који се тичу особа, дисциплине и обреда Источне католичке цркве. Основана је 1. маја 1917. године као *Sacra Congregatio Pro Ecclesia Orientali* за време понтификата папе Бенедикта XV (1914-1922) својом *motu proprio Dei Providentis* као нова и самостална римска

Послата су директно секретару Конгрегације Његовој Еминенцији кардиналу Ежену Тисерану (*Eugène Tisserant*).⁵² Оригинални извештаји чувају се у архиву Конгрегације (*ганас Дикастериј*) за Источне цркве – *Archivio del Dicastero per le Chiese Orientali*, док се копије оба налазе и у Историјском архиву Секретаријата државе Ватикана – *Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli stati*, послате од стране кардинала Тисерана државном секретару кардиналу Маљонеу.

Први извештај насловљен *Rapporto sul viaggio in Crisio*, Иван Бучко послао је Конгрегацији 21. априла 1942. године и заведен је да је стигао 28. априла 1942. године.⁵³ Како не би превише одлагао сазнање о њему Државном секретаријату због своје крајње поверљиве природе у вези са људима који су у њему наведени,

Конгрегација. До 1917. године све источне католичке цркве зависиле су од Конгрегације за Пропаганду вере (унутар ње се налазио посебан одсек који се бавио пословима источног обреда – *sezione per gli affari di rito orientale della Congregazione de Propaganda Fide*) коју је основао папа Пије IX 1862. године. Апостолском конституцијом *Praedicatae Evangelium* 19. марта 1922. године којом је папа Фрања реформисао Римску курију променен је дотадашњи назив Конгрегација (*Congregazione*) у Дикастериј (*Dicastero*). Данас носи назив *Dicastero per le Chiese Orientali* (Дикастериј за Источне цркве). Krunoslav Draganović, *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji*, n. d., 14. *Acta Apostolicae Sedis* 9 (1917) 529–531. Gianpaolo Rigotti, „L'archivio della Congregazione per le Chiese Orientali: dalla Costituzione apostolica *Romani Pontifices* (1862) alla morte del card. Gabriele Acacio Coussa (1962)“, у: *Fede e martirio. Le Chiese orientali cattoliche nell'Europa del Novecento* (Atti del Convegno di storia ecclesiastica contemporanea, Città del Vaticano, 22–24 ottobre 1998), a cura di Gianpaolo Rigotti, (Vaticano: Copyright – Libreria Editrice Vaticana, 2003), 248. Gianpaolo Rigotti (ur.), *Oriente Cattolico*, I, n. d., 21. Giuseppe M. Croce, „Alle origini della Congregazione Orientale e del Pontificio Istituto Orientale. Il contributo di Mons. Louis Petit“, у: *The Pontifical Oriental Institute: the First Seventy-five years 1917–1992*, edited by Edward G. Farrugia SJ, (Roma: Orientalia Christiana, 1993), 151.

⁵² Ежен Тисеран (*Eugène Tisserant*, 1884–1972) био је француски кардинал Католичке цркве, ватикански библиотекар, оријенталиста и члан Француске академије од 1961. године. На позицији секретара Свете Конгрегације за Источне цркве био је од 1936. до 1959. године. Опширније о биографији види у: Étienne Fouilloux, *Eugène, cardinal Tisserant (1884–1972). Une biographie*, (Paris: Desclée de Brouwer, 2011). Као кардинал Конгрегације био је добро обавештен о злочинима у НДХ и иступао је против њих. Знао је за учествовање католичких свештеника у усташким акцијама против Срба. Како и сам каже, то је сазнавао од италијанских официра који су били у Хрватској. У једном од писама Рушиновића Лорковићу од 6. марта 1942. остало је забележено шта је кардинал Тисеран изјавио: „убијање, палежи, разбојства, плачка, на дневном су реду у тим крајевима. Незнам да ли је то све тако, али знам позитивно, да су сами фрањевци, као н. пр. Отац Шимић у Книну, узели учешћа код нападаја на православни живаљ и на рушење православне цркве. Знам сигурно, да су се фрањевци у Босни и Херцеговини исто тако јадно понијели. Отац Шимић сам је предводио скупину људи са оружјем у руци, који су срушили православну цркву. То ме боли. Такве ствари не може радити одгојен, културан и цивилизован човјек, а камоли ли свећеник“. Тајни документи о односима Ватикана и усташке НДХ, н. д., 114–115.

⁵³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, ff. 251–264. Оригинални извештај налази се у *Archivio del Dicastero per le Chiese Orientali: Archivio del Dicastero per le Chiese Orientali (ACO), Ruteni, Crisio (Krivevci)*, b. 117, Pos. 755/48, fasc. II, Stato della diocesi: Relazioni, statistiche sussidi ecc., Izveštaj episkopa Bučka, Roma, 21 Aprile 1942, doc. 1. У даљем тексту ради лакшег сналажења и пагинације, цитирање овог извештаја биће коришћено из Историјског архива Секретаријата државе Ватикана (*Archivio Storico della Segreteria di Stato*).

кардинал Тисеран је исти извештај послао секретару Свете столице кардиналу Маљонеу 1. маја 1942. године са молбом да касније врати Конгрегацији документ који је приложен у оригиналу.⁵⁴ Кардинал Маљоне је већ 8. маја 1942. одговорио кардиналу Тисерану да је примио извештај и пошто је копирао, како сам каже, „интересантан документ“, вратио га је назад Конгрегацији.⁵⁵ Извештај садржи укупно 14 страна.

Други извештај епископа Ивана Бучка са насловом *Rapporto di un secondo viaggio a Crisio – Croazia* послат је Конгрегацији 25. септембра 1942. године и заведен да је стигао 12. октобра 1942. године.⁵⁶ Као и са претходним извештајем епископа Бучка о верској и политичкој ситуацији у Хрватској, тако је и овај пут кардинал Тисеран послао државном секретару Свете столице нов извештај 17. октобра 1942. године о путовању епископа Ивана Бучка у Хрватску ради хиротоније монсињора Јанка Шимрака за епископа крижевачког.⁵⁷ Државни секретар Свете столице се топло захвалио кардиналу Тисерану на извештају помоћу којег је како сам пише, могао да употпуни информације које му је саопштио изасланик Ватикана у Хрватској опат Марконе.⁵⁸ Извештај садржи 16 страна.

На пелир папиру, лист хартије је димензије А4, једнострано куцан на писаћој машини на италијанском језику. На основу података из прве странице извештаја, из горњег десног угла закључујемо да је написан у Риму и то 1942. године. Изнад стоји податак када је документ стигао и заведен у Конгрегацију. У горњем левом углу стоји наслов извештаја док изнад њега стоји натпис на латинском *Pax Christi in Regno Christi*. У доњем левом углу видимо титулу и име особе којој је документ послат, а испод број под којим је заведен у архиву. На оба извештаја пагинација је на врху по средини. На крају извештаја, у десном углу при дну, стоји потпис на италијанском језику и латинично слово С написано са дијакритичким знаком и његова титула: „Giovanni Bučko vescovo tit. di Cadi Ausiliare di Leopoli.“

⁵⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Pismo kardinala Tiserana, n. 204/42. (3439/42), Roma, 1. Maggio 1942, f. 250.

⁵⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Pismo kardinala Maljonea, n. 3439/42, Vaticano, 8. Maggio 1942, f. 265.

⁵⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, ff. 197–204. Оригинал извештај налази се у Archivio del Dicastero per le Chiese Orientali: Archivio del Dicastero per le Chiese Orientali (ACO), Ruteni, Crisio (Krizevci), b. 117, Pos. 755/48, fasc. II, Stato della diocesi: Relazioni, statistiche sussidi ecc., Izveštaj episkopa Bučka, Roma, 25 settembre 1942, doc. 7.

⁵⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Pismo kardinala Tiserana, n. 204/42. (7629/42), Roma, 17. Ottobre 1942, f. 196.

⁵⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Pismo kardinala Maljonea, n. 7629/42, Vaticano, 28. Ottobre 1942, f. 206.

Први извештај из 21. априла 1942. године

По налогу Свете столице, иако се још није била завршила апостолска посета међу гркокатоличким заједницама у Јужној Америци, крајем 1941. године монсињор Бучко се вратио за Рим.⁵⁹ Из документа Конгрегације за Источне цркве од 20. фебруара 1942. године видимо да је папа Пије XII одлучио да дозволи монсињору Бучку који је тренутно боравио у Риму, а услед немогућности да настави пут ка Галицији (данашња Украјина), одлазак у Хрватску како би тамо рукоположио семинаристе Крижевачке бискупије: „Il Santo Padre si degnava dichiararsi favorevole a che Mons. Bucko presentemente in Roma, reduce dalle Americhe, e nella impossibilità di proseguire per la Galizia... si recasse in Croazia, per conferire le Sacri ordinazioni ai seminaristi della diocesi bizantina di Crisio.”⁶⁰

Из Ватикана 31. марта 1942. године надбискупу Степинцу је послат телеграм да у среду увече монсињор Бучко стиже у Загреб и да о томе одмах обавесте администратора источне епархије: „Domani sera mercoledì arriva Zagabria ore 21.35 mons Bucko. Pregasi avvertire subito Amministratore diocesi orientale.”⁶¹

Након што је завршио веома тежак пут у Крижевце по налогу Његове Еминенције кардинала, епископ Иван Бучко узима за слободно да поднесе извештај, молећи да се доленаведене информације о стању у ком се налази католичка црква у Хрватској третирају као *штајне*. Монсињор Бучко већ на почетку свог првог извештаја наводи да је кренуо из Рима на велики уторак 31. марта са надом да ће стићи у Крижевце да служи свету литургију на велики четвртак како би осветио свето уље за Крижевачку епархију, али због пропуста у железничком саобраћају стигао је у Загреб преко Ријеке тек у четвртак увече. Дан касније, на Велики петак, у Загребу је посетио загребачког надбискупа Степинца и папског визитатора Ђузепеа Марконеа који је већ неко време боравио у надбискуповом двору, да би са њим у поподневним часовима истог дана кренуо надбискуповим аутомобилом за Крижевце. То је, како каже, било лепо изненађење за апостолског администратора Јанка Шмирака.⁶²

Након одслужене свечане понтификалне литургије на сам дан Васкрса, у Крижевцима је, по програму, како наводи, морао да посети једно оближње село звано Лепавина, које је из православља прешло у католичку веру како би тамо служио

⁵⁹ ACO, Ruteni, Leopoli, b. 117, pos. 753/48, fasc. I, Giovanni Bucko (Buczko), vescovo titolare di Cadi, Pismo kardinala Tiserana, n. 555/29, Roma, 6 dicembre 1941, doc. 28.

⁶⁰ ACO, Ruteni, Leopoli, b. 117, pos. 753/48, fasc. I, Giovanni Bucko (Buczko), vescovo titolare di Cadi, Pismo kardinala Tiserana, n. 555/29, Roma, 20 marzo 1942, doc. 44.

⁶¹ ACO, Ruteni, Leopoli, b. 117, pos. 753/48, fasc. I, Giovanni Bucko (Buczko), vescovo titolare di Cadi, telegram monsignora Arate, Roma, 31 marzo 1942, doc. 46.

⁶² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, f. 251. Како извештава *Католички тижедник* од 26 априла 1942. године, Марконе је уз пратњу Ивана Бошка, који као изасланик Ватикана стално борави у Риму, посетио Крижевце и администратора бискупије Јанка Шмирака. Њихов боравак био је у вези са решењем око попуњавања Крижевачке гркокатоличке епископије новим ординаријем. Сима Симић, *Ватикан и југославије*, (Београд: Култура, 1990), 99.

литургију.⁶³ У последњем тренутку тај пут је био отказан јер је упозорен да не иде тамо јер су прошла само два дана од проглашења закона о успостављању Хрватске православне цркве која је створена, како наводи Бучко, вероватно са циљем спречавања преласка православних у католичку веру и очувању источног обреда.⁶⁴ Показало се да је већина православних, која је из разних разлога била принуђена да напусти *раскол*, била мање-више спремна да прихвати католичку веру али нису имали храбрости да напусте свој источни обред. Епископ Бучко овде описује да су управо лепавински православци желели да тај обред сачувају јер су им преци у прошлим вековима, како наводи, били католици источног обреда⁶⁵, и да се њих неколико хиљада обратило апостолском администратору Шимраку са молбом да буду примљени у католичку веру. То је, како се наводи у извештају, и учињено, након што је Шимрак обавио катихетско подучавање становништва заузевши древни манастир⁶⁶ на месту где су православни монаси убијени или отерани и на том месту подигао католичку парохију источног обреда именовавши сам себе за тамошњег жупника. Уместо Бучка, у Лепавину је отишао монсињор Шимрак са неколико свештеника и, након одслужене литургије на Васкршњи понедељак, одржао беседу пред новообраћеним католицима и онима који нису још решили да се преобрате. У извештају се помиње око 4.000 верника који су тог дана били присутни.

Даље, описујући свој боравак у НДХ, наводи да је још једном служио папску литургију у Крижевцима, у недељу Светог апостола Томе, затим да је 10. априла у истој катедрали одслужио *молебан* поводом прве годишњице независности хрватске

⁶³ Како наводи Шкиљан, чини се да су већ 9. октобра 1941. године представници парохије Лепавина и других парохија пријавили код жупног уреда Светог Тројства у Крижевцима за прелаз на гркокатоличку вероисповест. Према исказима сведока, са тог подручја масовни прелазак православних на гркокатоличку вероисповест уследило је у априлу 1942. године. Према сведочењу Шимрака, број православца из лепавинске парохије који су извршили прелаз био је 2.000. Филип Шкиљан, *Покајноличавање Срба. Прекришћавања на јодручју Зајребачке надбискупије између 1941. и 1945. године*, н. д., 86–88.

⁶⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, f. 251.

⁶⁵ За НДХ прелаз православних на католичку веру значио је само повратак пређашњој прадедовској вери, чиме се вратило јединство хрватског народа у свим оним крајевима где је било ослабљено. Вељко Ђ. Ђурић, *Прекришћавање Срба у Независној Држави Хрватској. Прилози за историју верског јеноцида*, (Београд: Алфа, 1991), 80.

⁶⁶ Јанко Шимрак заузео је православни самостан Лепавина и претворио га у унијатски, тако је то било и са читавим низом његових жупа. Виктор Новак, *Magnus Crimen, Пола вијека клерикализма у Хрватској*, II, н. д., 218, 307. Марко Аурелио Ривели, *Надбискупијеноцида. Монсињор Стейинац, Ватикан и усташка диктатура у Хрватској 1941–1945*, (Београд: Јасен, 2018), 81. Уп. Филип Шкиљан, *Покајноличавање Срба. Прекришћавања на јодручју Зајребачке надбискупије између 1941. и 1945. године*, н. д., 87, 107–111. Према извештају опата Марконеа из 25. априла 1942. године, Шимрак је тражио од хрватске владе да му се да више шизматичких манастира: Лепавина, Марча, Гомирје код Огулина и Хоново у Срему. Лепавина му је била предата јер је била у добром стању и у њој је за Васкрс 1942. године одслужио свету мису примивши око 5.000 дисидентата у крило Католичке цркве. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj opata Markonea, prot. 298/42 (3989/42), Zagabria, 25. Aprile 1942, f. 171–172.

државе али да је пре тога саслуживао на свечаној миси у једној латинској парохији.⁶⁷ Рукоположења су и била разлог Бучковог послања у НДХ али нису обављена јер кандидати још нису били спремни а и због немогућности да посети неке украјинске парохије које се налазе у Босни (осам парохија су биле окупиране од стране четника и комуниста) као и због тензија које су уочене између државне власти и католичке цркве, Бучко је 14. априла напустио Крижевце. Преко Љубљане у Рим се вратио 16. априла преневши велику захвалност Јанка Шимрака кардиналу Тисерану. Био је замољен и да преда Апостолској Столици поверљиве податке од стране Шимрака о условима у којима се налазила католичка црква, посебно гркокатоличка у Хрватској.⁶⁸ Бучко још наводи да није тачно оно што је Шимрак рекао о благонаклоном ставу поглавника и владе према католичкој цркви, посебно према источној и да садашња власт не верује много источним католицима. Доказ за то су безбројна одбијања државних органа за прелазак на гркоисточни обред, и приморавање православца да пређу само на латински.⁶⁹ Чак је и католичким свештеницима источног обреда било забрањено да примају православне на конверзије ван територије католичке парохије источног обреда. Ако би се то и десило, такве конверзије су биле проглашаване неважећим.

У даљем делу свог извештаја, у поглављу које је посвећено актуелном стању Крижевачке епархије, Бучко даје опис сличан оном који је неколико дана уочи југословенског рата оставио владика Дионисије Њаради⁷⁰. Даје податак да је верника око 50.000, од којих је око 37.000 украјинског порекла, 10.000 пореклом Хрвата, 2.500 Македонаца, око 500 румунског порекла, да укупно има 68 свештеника док је број монахиња био око 30, распоређених у 6 кућа од којих је матична у Крижевцима. Нажалост, као последица рата, то наслеђе није могло да се очува јер је мађарском окупацијом Бачке одвојено преко 14.000 верника украјинског порекла, један део је био под Италијанима тако да је од поменуте Крижевачке епархије остало само око 30.000 верника од којих је било 23.000 Украјинаца и 7.000 Хрвата.⁷¹ Већина украјинских парохија се налазила на територији Босне од којих су неке биле слободне а неке под окупацијом четника (ЈВуО) и комунистичких побуњеника, док су им свештеници отерани или су побегли, њихова имовина опљачкана, а цркве порушене. Описујући стање епархије, монсињор Бучко се опет

⁶⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, f. 252.

⁶⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, f. 253.

⁶⁹ Жеља хрватских власти је била да гркоисточњаци (*јравославни*) не прелазе на гркокатолички обред осим тамо где већ постоје гркокатоличке жупе. Јуре Кришто, *Sukob simbola. Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, n.d., 181. Уп. Филип Шкиљан, *Покајтоличавање Срба. Прекршћавања на југручју Зајредачке нагбискуије између 1941. и 1945. јогине*, n. d., 11-12.

⁷⁰ Др Дионисије Њаради (1874-1940) био је бискуп Гркокатоличке крижевачке епархије. За апостолског администратора именован је 1914. године, а за крижевачког бискупа именован је 1920. године. Krunoslav Draganović, *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, n. d., 105.

⁷¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, ff. 254-255.

осврнуо на преобраћања православних, извештавајући да је преко 60.000 православних становника из 252 села најавило прелазак на католичку веру по источном обреду, али да је само њих око 5.000 могло да буде примљено пошто власт врши притисак да православни пређу на латински обред. Као оправдање за такав став власти наводи се неповерење према онима који су прелазили на источни обред јер то нису била искрена преобраћања већ се ту радило само о прикривању и очувању србофилских намера. Даље наводи да нису сви православни који прелазе били Срби јер велики део њих су потомци древних источних католика који су примили *шизму* пре једног или два века, тако да је пожељно да се они врате вери својих предака и сачувају тај исти обред. На све то, ипак, влада НДХ, подржавана од стране нижег католичког клера и то од самих фрањеваца, предлагала је да се приморају сви православни да пређу на латински обред – како због отпора већине православних тако и да би се спречио одлазак истих на гркоисточни обред – влада НДХ је одлучила да оснује Хрватску православну цркву.⁷²

У свом даљем извештају папски изасланик описује стварање нове цркве наводећи да је Радио Загреб на Велики петак, 3. априла, известио о доношењу закона којим је тог дана поглавник НДХ створио Аутокефалну хрватску православну цркву. Дан касније, новине су пренеле фотографију поглавника у друштву двојице представника те цркве, свештеника Василија Шурлана из Земуна и Петра Лазића. У Загребу се о овоме плану говорило већ неколико месеци. Бучко наводи да је у току свог путовања из Загреба за Крижевце о томе причао са папским делегатом Марконеом где му је овај рекао да је уверен да је успео да убеди владу да одложи извршење те намере. Међутим, управо у том тренутку, у Загребу се припремао текст поменутог закона иако су делегату Ватикана говорили да та ствар није актуелна. Овде се видело да влада НДХ није искрена према опату Марконеу, који је, како запажа Бучко, прави пријатељ хрватског народа. Са папским визитатором Бучко се сусрео још једном након васкршњих празника, на свом путу за Рим, где му је Марконе рекао да не разуме шта су праве намере хрватске владе и поглавника. Извештавајући даље помиње рушење православних цркава и, како наводи, раније се много причало о томе и одлучено је било да се униште све православне цркве, што је и учињено. Апостолски делегат Марконе је тешко могао да одврати владу од те намере. Док је поглавник уверавао да је спреман да спречи уништавање православних цркава, оне су рушене једна за другом, православни свештеници убијани, а покретна имовина опљачкана: „Però, mentre il Poglavnik sembrava di aversi lasciato convincere di ciò e di esser pronto a impedire la distruzione delle chiese ortodosse, le chiese medesime venivano distrutte l'una dopo l'altra, i preti ortodossi venivano ammazzati, i beni mobili saccheggiati.“⁷³

⁷² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, ff. 255-256. Опширније о Хрватској православној цркви види у: Вељко Ђ. Ђурић, *Успаше и православље. Хрватска православна црква*, (Београд: Белетра, 1989), 133-235; 246-257. Jure Krišto, *Sukob simbola. Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, n. d., 245-262.

⁷³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma,

Само извршење рушења цркава било је поверено извесном доктору Дујмовићу⁷⁴, човеку од поверења владе и посланику хрватског Сабора. Не зна се тачно какве је директиве добијао, али нема сумње да је политика владе била усмерена на уништење свих православних цркава. Бучко наводи да је католички епископат протествовао код власти против такве одлуке. Чак је и монсињор Шимрак од надлежних тражио одговор на питање да ли треба рушити и оне цркве које су биле католичке и које се налазе на територији горње Хрватске. Одговор надлежних је био да и те цркве треба срушити али са могућношћу да источни католици могу у близини саградити друге цркве. Исти одговор Шимрак је добио и од начелника одељења за култове при Министарству правде фрањевца Радослава Главаша који је на питање да ли ће бити уништени и древни манастири на територији Срема⁷⁵, дао потврдан одговор. Исте идеје око уништења православних храмова пропацирао је и други фрањевац Јуричев⁷⁶, некадашњи студент телогии у Сијени а сада капелан самог поглавника. Како у извештају наводи Бучко, отац Јуричев је једном дошао у Славонију, у Пакрац, древно седиште православног епископа, са намером да лично уништи Саборну православну цркву, али је у томе био спречен: „Il medesimo P. Juričev OFM venne una volta a Pakrazz in Slavonija /antica sede di un Vescovo ortodosso/ con intenzione di distruggere personalmente la chiesa cattedrale ortodossa, ma fu impedito in ciò da un suo confratello in Religione.”⁷⁷

У наставку извештаја наводи да је и монсињор Шимрак успео да спаси неколико православних цркава од уништења као, на пример, древни манастир Лепавину⁷⁸,

21. Aprile 1942, f. 256.

⁷⁴ Др Дујмовић био је загребачки лекар, усташки часник у чину потпуковника и шеф уреда задуженог за рушење православних цркава на територији НДХ. Као посебна институција такве намене са адресом у Прашкој улици у Загребу била је активна од 1941. до априла 1942. године када је затворена. Према истраживањима, током Другог светског рата нигде у Европи није постојала слична институција. Рушење српских православних цркава у НДХ догодило се током јесени и зиме 1941. године, а тачан број цркава СПЦ које су срушене или заузете од стране Римокатоличке цркве никада није утврђен. Помиње се око 450 порушених и 800 оштећених православних храмова. Александар Стојановић, „A Beleaguered Church. The Serbian Orthodox Church in the Independent State of Croatia (NDH) 1941–1945“, *Balkanica XLVIII*, br. 48 (2017), 276, 278.

⁷⁵ У Срему је уништено 16 манастира на Фрушкој гори. Марко Аурелио Ривели, *Нагбискуј ѿноцида. Монсињор Сѿејинац, Вайћикан и усѿаашка дикѿиѿиура у Хрвайској 1941–1945*. н. д., 82.

⁷⁶ Дионизије Јуричев био је фрањевац, прочелник Вјерског одсека НДХ, усташки официр, интимни сарадник и дворски капелан Анта Павелића. Вељко Ђ. Бурић, *Прекрѿиѿавање Срба у Независној Држави Хрвайској. Прилози за иѿѿорију верској ѿноцида*, н. д., 55.

⁷⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, f. 257.

⁷⁸ Српски манастир Лепавина основан је половином XVI века у Хрватској. У току Другог светског рата манастир је доста страдао. По успостављању окупације братство је ухапшено и одведено у логор, а сам манастир предат је унијатама, чији је парох у том крају био поунијађени Србин Ненад Гавриловић. Био је бомбардован и страшно разорен од стране немачких авиона 1943. године, када је страдала црква, иконостас и конаци. Након рата, овај манастир је обновљен. Душан Кашић, *Српски манаѿири у Хрвайској и Славонији* (Београд: Српска Патријарѿија 1971), 95, 98, 129. За више погледај на странама: 95–139.

где су већ 16. јануара дошли са наредбом да се манастир сруши, али интервенцијом Шимрака од тога се одустало. Два дана касније, 18. јануара, Шимрак је благословио ту цркву и у њој одслужио прву католичку литургију. Тако се било почело и са уништавањем православне цркве у Великој Писаници али је, захваљујући Шимраку, то обустављено. Свете одежде и остала покретна имовина нису могли бити сачувани.⁷⁹ Помиње се да су сељаци и Цигани (Роми) од тих црквених одежди правили себи одећу, и да је у једном селу бик био обучен у свете одежде са циљем да се наруга источној цркви. Такође, из цркве у Лепавини су уклоњене све драгоцености од злата и сребра. Протести католичког епископата против таквог поступања или барем толерисања од стране власти нису били од користи. У међувремену, ситуација се променила јер је доктор Дујмовић био смењен са свих својих функција. Још један „усташа“ фрањевац или бивши фрањевац Еугенио Гујић (помиње се у извештају да је убио преко 2.000 православних) био је погубљен.⁸⁰

Настављајући о Хрватској православној цркви, тачније о закону о њеном устављењу Бучко каже да је у Хрватској постојала јавна тајна да је њен творац био поменути Радослав Главаш, човек од поверења поглавника. Како пише у извештају, помиње се да је сам Главаш преко своје „десне руке“ приморао православног свештеника Василија Шурлана да поднесе захтев за легално оснивање ХПЦ. Већина министара у тадашњој влади, па ни сам министар Пук, нису били обавештени о припремама за оснивање ХПЦ.⁸¹ Чак се наводи да су се и Пук и већина министара противили таквој творевини. Разлози за промену Павелићевог односа према православној цркви различито су тумачени: неки су помињали интервенцију краљице Италије која је и сама била православна Црногорка, а вероватно је и да је та промена уследила под утицајем самог Хитлера. Трећа претпоставка је била да је то учињено у знак освете Ватикану зато што није признао НДХ.⁸² Након проглашења закона о стварању ХПЦ говорило се како је у нову цркву требало да уђу старокатолици и да са собом доведу и

⁷⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, f. 257.

⁸⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, ff. 257-258.

⁸¹ Иако у овом извештају стоји овај податак, историографска истраживања су показала да се у стварности супротно догодило. Законску одредбу о ХПЦ одобрио је сам министар правосуђа и богоштовља др Мирко Пук. Вељко Ђ. Ђурић, *Усташи и православље. Хрватска православна црква*, н. д., 142.

⁸² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, ff. 258-259. Као главни разлог стварања ХПЦ од стране НДХ Јуре Кришто наводи да је Павелић желео да смири православно становништво јер би то позитивно утицало на стање у земљи. Пошто се прогонима није постигло много, требало је пронаћи свеже идеје за решење српског питања у НДХ. Јуре Кришто, *Sukob simbola. Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, н. д., 250. Према мишљењу апостолског визитатора Марконеа, ХПЦ је створена услед проблема са обраћањем православног становништва у НДХ. Увидевши да је немогуће брзо преобраћање шизматика, Павелић је одлучио да створи ХПЦ са једним митрополитом. Вељко Ђ. Ђурић, *Усташи и православље. Хрватска православна црква*, н. д., 174.

епископа за ту цркву – чувеног свештеника Антонија Донковића као и све оне којима више није било места у католичкој цркви. Бучко, као резултат разговора које је обавио са преосвећеним крижевачким каноником др Боићем и др Шимраком, који су, како он каже, добри хрватски родољуби, закључује да није могуће да се стекне чврст суд о горенаведеном. Из разговора обављених са неким свештеницима украјинског порекла, Бучко није желео у овом извештају да се присећа информација које је добио од њих, по којима је прогон источних католика већ био на помолу, без обзира на њихово порекло. По његовом мишљењу, ствари су се одвијале у мање утешном правцу, узимајући у обзир стање у којем се Хрватска налазила и револуцију у њој која још није била достигла свој врхунац.

Коментаришући став православних у вези са стварањем ХПЦ, Бучко извештава да се они православци који су мање-више срећно прошли кроз тежак период свог живота у хрватској држави, према новој цркви понашају резервисано и са правом је посматрају као „творевину политичког карактера“. Из прича које је Бучко чуо наводи да му се чини да су њихови догађаји у протеклој години били заиста застрашујући: „Dai racconti da me risulta ch  le loro vicende dell’anno passato erano veramente spaventose.“⁸³

Говори се о стотинама хиљада (више од 200.000) православаца побијених од стране усташа. Било је случајева да су православне цркве нападане током богослужења и да су људи убијани у самим црквама: „Si parla delle centinaia di migliaia (pi  di 200.000) degli ortodossi ammazzati dagli ‘ustascie’. Erano dei casi in cui erano attaccate le chiese ortodosse durante le funzioni liturgiche e nelle stesse chiese veniva ammazzata la gente.“⁸⁴

У једном селу близу Крижеваца, чије је име Бучко био заборавио, у цркви је убијено више од 200 мушкараца: „In un villaggio vicino Crisio, di cui io ho dimenticato il nome, erano ammazzati nella chiesa pi  di 200 uomini.“⁸⁵

У наставку извештаја овог папског изасланика даље стоји да је већина православних свештеника била убијена, док су остали били протерани у правцу Србије. Владика бањалучки Платон⁸⁶ убијен је и бачен у реку Саву са натписом „прођи до Београда“. Даље помиње да је убијен и православни епископ Плашки⁸⁷. У затвору

⁸³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izve taj episkopa Bu ka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, ff. 260.

⁸⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izve taj episkopa Bu ka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, ff. 260-261.

⁸⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izve taj episkopa Bu ka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, ff. 261.

⁸⁶ Платон Јовановић (1874-1941) био је српски епископ охридско-битолски а потом епископ бањалучки. Ухапшен и убијен од стране усташа 5. маја 1941. године. Српска православна црква га је прогласила за свештеномученика. Dragoljub  ivojinovi , Dejan Lu i , *Varvarstvo u ime Hristovo. Prilozi za Magnum Crimen*, (Beograd: Nova knjiga, 1988), 683-685.

⁸⁷ Овде се сигурно мисли на владика горњокарловачког Саву Трлајића, којег су усташе ухапсиле 17. јула 1941. године у Плашком. Пребачен је возом у усташки сабирни логор Госпић где је мучен и

је преминуо православни митрополит загребачки Доситеј⁸⁸, претучен и брутално пребијен: „I preti ortodossi in maggior parte sono stati ammazzati, gli altri pochi son stati cacciati via nella direzione di Serbia. Il Vescovo Platone di Banja Luka ammazzato venne buttato in fiume Sava con l'aggiuntagli iscrizione: 'Passa a Beograd'. È stato ammazzato poi anche il Vescovo ortodosso di Plaški. Il Metropolita ortodosso di Zagabria Dositeo malmenato e battuto con innumerevoli colpi è morto nel carcere.“⁸⁹

Веома жалосна и готово невероватна али истинита чињеница јесте да су у том масакру активно учествовали и поједини католички свештеници у усташким униформама: „Ma ciò è tristissimo e quasi incredibile e quasi incredibile fatto è tuttavia il vero fatto di aver avuta la parte attiva in quella strage qualcuno sacerdoti cattolici nelle uniformi degli 'ustascie“⁹⁰

Надовезујући се на ту чињеницу, Бучко додаје да се поменути велечасни Радослав Главаш у јавности врло често појављивао у усташкој униформи. Враћајући се из Загреба у Рим, папски изасланик је имао прилику да у возу сретне италијанског војног капелана Напуљске бискупије, од кога је чуо приче о страшним стварима које су се дешавале у БиХ у вези са прогоном православаца од стране усташа.

Пошто је претрпео прогон сваке врсте, чувши за проглашење ХПЦ, православно народ се односио са великом резервом према томе. Ако је било какав „успех“ постигнут након проглашења, треба забележити то да сви они који су били приморани да пређу на латински обред више нису ишли у латинске цркве, док као „утешну“ чињеницу треба казати да они који су били преобраћени у источном обреду истрајавају у свом обраћању. Монсињор Бучко констатује да су сви православни у НДХ (пре)срећни што су примили унију. Описујући сам дан литургијске прославе Васкрса у Крижевцима, тачно један дан након проглашења поменутог закона, Бучко каже да је чуо да су на литургији присуствовали не само недавно преобраћени већ и они који нису имали храбрости да напусте право-

понижаван. Последњи пут је виђен 8. августа 1941. године. Неколико дана касније, одведен је са групом заточених Срба из Госпића према Велебиту и од тада му се губи сваки траг. Вероватно је тамо доживео судбину као и десетине хиљада Срба и Јевреја који су бачени у јаме или је чак завршио мученичком смрћу у усташком логору на острву Пагу. Milan Bulajić, *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, II*, (Beograd: Politika, 1992), 754.

⁸⁸ Доситеј Васић (1878–1945) био је српски епископ нишки а потом први митрополит загребачки. По успостављању НДХ ухапшен је од стране усташа 10. априла 1941. године и смештен у затвор загребачке полиције у Петрињској улици. Од последица злостављања умире 13. јануара 1945. године у манастиру Ваведење у Београду где је и сахрањен. Српска православна црква га је због мученичког страдања прогласила светим. Dragoljub Živojinović, Dejan Lučić, *Varvarstvo u ime Hristovo. Prilozi za Magnum Crimen*, n. d., 682–683. Milan Bulajić, *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, II*, n. d., 755–758.

⁸⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, f. 261.

⁹⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, f. 261.

славље као и они који су прешли на католичку веру по латинском обреду. Исто тако је и било за Васкрсни понедељак у Лепавини где је била најављена литургија којом је требало да началствује сам Иван Бучко.⁹¹ У наставку је описао и саму прославу годишњице НДХ која је прослављена 10. априла када су мисе служене у црквама свих верских заједница у Загребу. Папски изасланик даље наводи да је морао да примети да није чуо толико оптужби против нижег свештенства колико их је било против фрањеваца под чијом се доминацијом налази цела БиХ. На годишњицу хрватске независности, 10. априла, папски изасланик је, пошто је сматрао прикладним, посетио латинску цркву у Крижевцима и тамо саслуживао на светој миси. Тамо је имао прилику да чује *ad hoc* беседу коју је одржао парох у којој је, како каже, сам Бучко по први пут у животу чуо како у беседи није споменуто ниједном име Исуса Христа, јеванђеља и папе, док је име поглавника поменуто 16 или можда више пута. Сам изасланик је изашао из цркве превише разочаран и није могао, како извештава, да се ослободи мисли о томе да, ако су Хрвати католици слушали такве беседе у свим црквама, онда га уопште и не чуди њихово понашање према сиромашним православцима.⁹² Из свих досадашњих разговора обављених у Крижевцима и у Загребу, папски изасланик признаје да је увек осећао бојазан за будућност епархије у Крижевцима али да се надао да ће све тешкоће бити решене под вођством тадашњег апостолског администратора епархије Јанка Шимрака који је уживао велики ауторитет међу свим Хрватима. У завршетку свог детаљног извештаја, монсињор Бучко говори да је од тамошњег свештенства замољен да преда Светом Оцу јако скромну молбу да се монсињор Шимрак постави што пре за епископа Крижевачке бискупије као једина особа која је у стању да управља судбином епархије у условима тадашњих прилика у НДХ. Исто мишљење је делио и папски делегат Марконе додајући да би то могло да уштеди забринутост хрватске владе у погледу постављања бискупа на упражњене столице. За крај, Бучко пише да је и он спреман да потпише поменућу молбу због тога што је тад, по његовом мишљењу, био повољан тренутак за постизање тог циља. До тад, извештава Бучко, нема помена о неком другом кандидату али је врло могуће да ће хрватска влада покушати да добије од Свете Столице именовање кандидата који је спремнији да проповеда „идолопоклонички култ шефа државе“ као и да дозволи влади да се уплиће у црквене послове до оне тачке у којој само црквене власти треба да одлучују.⁹³

⁹¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, f. 261.

⁹² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, ff. 262.

⁹³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj episkopa Bučka, (3439/42), Roma, 21. Aprile 1942, ff. 262-264.

Именовање крижевачког епископа др Јанка Шимрака 1942. године

Након смрти епископа Дионисија Њарадија, током 1940. године Крижевачка епархија је била упражњена. У вези са тим викар епархије који је већ био стар обратио се папском изасланику Марконеу око попуњавања упражњеног места.⁹⁴ Како је јављено средином октобра 1941. године Државном секретаријату од стране Конгрегације за Источне цркве, одлуком папе Пија XII за апостолског администратора (*Amministratore Apostolico*) *ad nutum Sanctae Sedis* Крижевачке епархије именован је дотадашњи каноник исте епархије монсињор проф. Јован Шимрак.⁹⁵ Вест о именовању за апостолског администратора секретаријат државе Ватикана саопштио је телеграмом упућеном у Загреб са молбом да о томе буду обавештени актуелни викар епархије и загребачки надбискуп.⁹⁶ Делегат Свете Столице у НДХ, опат Марконе је 19. октобра 1942. године известио Јанка Шимрака да га је папа изабрао за апостолског администратора Крижевачке епархије.⁹⁷ Овим актом Крижевачка епархија остала је и даље без свог епископа.

Током рата, питање именовања и постављења нових бискупа на упражњеним бискупским столицама (Мостарска бискупија и Крижевачка епархија) било је јако важно питање јер је Ватикан тиме показао како се у ствари односи према НДХ. Иако Ватикан није *de facto* признао нову државу, односи су постојали и они су желели да то питање реше. Поводом тога долази до сукоба између католичке цркве и НДХ јер је Павелић сматрао да је Света Столица дужна тражити његово допуштење на свако именовање бискупа.⁹⁸ Према канонском праву, како наводи Ottaviani, један од најбољих стручњака за црквено право у својој књизи *Institutiones iuris publici ecclesiastici*, право именовања бискупа припада искључиво Његовој Светости папи.⁹⁹ Да је именовање бискупа било неочекивано од стране Ватикана видело се касније из разговора између Павелићевог представника при Светој Столици са ватиканским секретаром за изванредна политичка питања Тардинијем након што су бискупи већ били именовани. Он је известио о овом разговору министра спољних послова НДХ Младена Лорковића писмом од 14. априла 1943. године где је записао: „Споменуо сам питање именовања новог ђаковачког бискупа... одговорио је да Ватикан има врло лоша ис-

⁹⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 171, Izveštaj opata Markonea, n. 30/41 (7428/41), Zagabria, 26, agosto 1941, f. 24.

⁹⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 145, Pismo (kopija) monsinjora Arate, n. 274/40 (8057/41), Roma, 16 ottobre 1941, f. 18.

⁹⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 145, Telegram monsinjora Montinija, n. 5 (8057/41), Vaticano, 18 ottobre 1941, f. 20.

⁹⁷ Епархијски вјесник крижевачке бискупије, br. 1, 1942, u: ACO, Ruteni, Crisio, (Krizevci), b. 117, pos. 755/48, fasc. I, Stato della diocesi: relazioni, statistiche, sussidi, doc. 16.

⁹⁸ Jure Krišto, *Sukob simbola, Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, n. d., 80.

⁹⁹ Milan Bulajić, *Misija Vatikana u Nezavisnoj drzavi Hrvatskoj*, I, (Beograd: Politika, 1992), 648.

куства с именовањем бискупа у НДХ... узвратио сам да су прошла именовања дошла одвише неочекивано. Тардини ме је увјеравао, да се Ватикан прије именовања дра Чулеа и дра Шимрака увјерио о безувјетној лојалности њиховој према Хрватској... ја сам му нагласио, да смо се ми на концу конца ипак добро пониели, што је он и признао. Додао је, да је најбоље да се именовање бискупа увијек препусти Ватикану, јер он бира увијек најбоље, што показују небројена искуства“.¹⁰⁰

Представник НДХ при Светој Столици Никола Рушиновић јавља 27. априла 1942. године министру Лорковићу да је сазнао како ће Ватикан именовати нове бискупе: „У Крижевцима ће вероватно сести на бискупску столицу др Шимрак“.¹⁰¹ Већ 11. маја 1942. године кардинал Тисеран префект Конгрегације за Источне цркве извештава државног секретара Маљонеа да је папа одлучио да именује дотадашњег апостолског администратора Крижевачке епархије византијског обреда преузвишеног монсињора Јанка Шимрка¹⁰² за епископа крижевачког.¹⁰³ У наставку се замољава државни секретаријат да пренесе одлуку Његове Светости изасланику Ватикана у Хрватској опату Марконеу како би он, чим добије потврду од новоизабраног епископа, могао да одговори поментуј Конгрегацији.¹⁰⁴ На крају Тисеран је желео да сазна да ли номиновање епископа може да се објави када се од монсињора Шимрака добије сагласност или, пак, државни секретаријат жели најпре неслужбено да обавести хрватску владу. Тисеран упозорава да је главни разлог због којег је папа пожурio са избором Шимрака за епископа био страх од даљег одлагања јер би то можда довело до тога да хрватска влада постави себи свог кандидата који би за НДХ био прихватљивији.¹⁰⁵ Државни секретар обавестио је одмах опата Марконеа о избору монсињора Шимрака за епископа крижевачког и затражио му да упита монсињора Шимрака да ли прихвата именовање.¹⁰⁶ Папски визитатор Марконе из Загреба враћа телеграм кардиналу Маљонеу са одговором да мон-

¹⁰⁰ Tajni Dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH, n. d., 83.

¹⁰¹ Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH, n. d., 81.

¹⁰² Др Јанко Шимрак (1883–1946), био је каноник и архиђакон славонско-далматински, босански и јужносрбијански, заређен 23. 8. 1908. године, кустос Столног каптола Грkokатоличке крижевачке епархије, доктор теологије и коморник Његове Светости папе. По одлуци папе Пија XII, 1940. године именован је за апостолског администратора Крижевачке епархије да би, одлуком истог папе, био изабран и хиротонисан 16. августа 1942. године за епископа крижевачког. Након доласка комуниста на власт, био је ухапшен и затворен. Убрзо по изласку из затвора, 1946. године, умире у Крижевцима. Milan Bulajić, *Misija Vatikana u Nezavisnoj Drzavi Hrvatskoj*, I, n. d., 648. Krunoslav Draganović, *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, n. d., 105. Jure Krišto, *Sukob simbola. Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, n. d., 217.

¹⁰³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 145, Pismo kardinala Tiserana, n. 274/40 (3790/42), Roma, 11 maggio 1942, f. 15. *Acta Apostolicae Sedis* (AAS) vol. 9 (1942) 299.

¹⁰⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 145, Pismo kardinala Tiserana, n. 274/40 (3790/42), Roma, 11 maggio 1942, f. 15.

¹⁰⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 145, Pismo kardinala Tiserana, n. 274/40 (3790/42), Roma, 11 maggio 1942, f. 15

¹⁰⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 145, Telegram kardinala Maljonea, n. 10 (3790/42), Vaticano, 19 maggio 1942, f. 13.

сињор Шимрак прихвата избор за епископа крижевачког и да захваљује Светом Оцу: „Monsignor Simrak accetta nomina Vescovo Crisio. Ringrazia Santo Padre... Marcone.“¹⁰⁷

Након овога Државни секретаријат одмах је обавестио Конгрегацију за Источне цркве да, како јавља опат Марконе, монсињор Шимрак прихвата избор и да желе да буду обавештени неколико дана унапред о датуму овог именовања у *Osservatore Romano*.¹⁰⁸ Кардинал Тисеран одговорио је затим Маљонеу о одлуци да ће номиновање епископа крижевачког бити објављено у *Osservatore Romano* 3. јуна.¹⁰⁹ У истом писму, даље, наставља да је уверен да ће опат Марконе имати довољно времена да вербално обавести хрватске власти о номиновању новог епископа.¹¹⁰ Државни секретар Маљоне је 1. јуна 1942. године послао телеграм у којем је Марконеу рекао да ће номиновање епископа бити објављено у *Osservatore Romano* 3. јуна и да он, из љубазности, усмено обавести владу о томе.¹¹¹ Како наводи Рушиновић у својој преписци са Лорковићем, опат Марконе је добио упутства да обавести хрватску владу 24 сата пре именовања о намери папе, да именује бискупе на упражњеним столицама у НДХ.¹¹² Даље Рушиновић каже: „Како је то Марконе учинио није ми познато, ну чујем у овдашњим црквеним круговима, да није сувише спретан, а најмање као дипломат и човјек форме.“¹¹³ Након што је примила вест о именовању два хрватска бискупа (мостарског и крижевачког), влада НДХ је у почетку била погођена чињеницом што претходно није била обавештена или консултована.¹¹⁴

Након донесене одлуке од стране Конгрегације за Источне цркве, било је потребно обавити и свечани чин хиротоније новоизабраног епископа крижевачког. Како је др Шимрак био католик гркоисточног обреда, требало је, дакле, наћи и послати епископа који је припадао истом обреду. У вези са тим, 6. јула 1942. године, кардинал Тисеран пише секретару државе Ватикана да Конгрегација размишља да пошаље у Хрватску монсињора Ивана Бучкам титуларног епископа Кадијам како би хиротонија Јанка Шимрака, изабраног крижевачког епископам била извршена по обреду новоизабраног епископа: „Dovendosi procedere alla Consacrazione Episcopale di S.E.

¹⁰⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 145, Telegram opata Markonea, n. 6 (3859/42), Zagabria, 24 maggio 1942, f. 12.

¹⁰⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 145, Pismo Maljonea, n. 3859/42, Vaticano, 27 maggio 1942, f. 11.

¹⁰⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 145, Pismo kardinala Tiserana, n. 274/40 (4111/42), Roma, 28 maggio 1942, f. 9.

¹¹⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 145, Pismo kardinala Tiserana, n. 274/40 (4111/42), Roma, 28 maggio 1942, f. 9.

¹¹¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 145, Telegram kardinala Maljonea, n. 12 (4111/42), Vaticano, 1. giugno 1942, f. 7.

¹¹² Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH, n. d., 83.

¹¹³ Исто, 83.

¹¹⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 189, Pismo nadbiskupa Stepinca, n. 149 (4190/42), Zagabria, 6 giugno 1942, f. 24.

Rev.ma Mgr. Giovanni Simrak, Vescovo eletto di Criso... questo S. Dicastero penserebbe di mandare in Croazia l'Ecc.mo Mgr. Giovanni Bučko, Vescovo tit. di Cadi... così che le Consacrazioni episcopali stesse possano avvenire entrambe secondo il rito degli eletti.¹¹⁵

У документу даље наставља да је упитно да ли ће монсињор Бучко, ако отпу- тује за Хрватску, имати на располагању два епископа источног обреда која би му саслуживала приликом хиротоније. Стога је било неопходно да римски понтифекс овласти да помену та епископска хиротонија може бити обављена од стране једног епископа било ког обреда у случају немогућности присуства другог епископа који је истог обреда као номиновани епископ Шимрак.¹¹⁶ У одговору на ово писмо из државног секретаријата кардиналу Тисерану јавља се да је папа одобрио да господин Шимрак може примити епископско посвећење од било ког епископа византијског или другог обреда уз саслуживање друга два епископа било ког обреда.¹¹⁷

Сам избор и именовање нових бискупа није извршено само без сагласности вла- де Краљевине Југославије, са којом је Ватикан одржавао дипломатске односе, већ и поред њеног протеста тако да је овим чином дата је нова потврда католичког легити- митета НДХ као нове државе.¹¹⁸

Други извештај из 25. септембра 1942. године

Пошто је завршио своје друго путовање у Крижевце због хиротоније новоименова- ног епископа крижевачког Јанка Шимрака, монсињор Иван Бучко дозвољава себи да поднесе извештај у коме ће изразити запажања о актуелним неутешним условима у којима се одвија католички живот у Независној Држави Хрватској.

Свој други извештај започиње скоро идентично као и први, давањем општих информација о свом другом доласку у Загреб. Наводи да је у Загреб стигао авионом 1. августа и да је био изненађен кад је сазнао од секретара¹¹⁹ апостолског визитатора да папске буле још нису послате из Рима за Загреб, па је због тога сама епископска хиротонија заказана за 9. август морала бити померена за 16. август. Хиротонија но- вог епископа Крижевачке епархије Јанка Шимрака обављена је у недељу, 16. августа, у

¹¹⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Jugoslavia, Parte Prima, Pos. 145, Pismo kardinala Tiserana, n. 2900/28, (4157/42), Roma, 6. giugno 1942, f. 3.

¹¹⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Jugoslavia, Parte Prima, Pos. 145, Pismo kardinala Tiserana, n. 2900/28, (4157/42), Roma, 6. giugno 1942, f. 3.

¹¹⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Jugoslavia, Parte Prima, Pos. 145, Pismo kardinala Maljonea, n. 4157/42, Vaticano, 9. giugno 1942, f. 4.

¹¹⁸ Сима Симић, *Ватикан у Југославије*, н. д., 58.

¹¹⁹ Ђузепе Кармело Масући (*Giuseppe Carmello Massuci*, 1906–1964) био је бенедиктински монах из абатије Монтевергине у Италији, доктор црквеног права и лични секретар апостолског визитатора у Загребу Ђузепеа Марконеа током његове мисије у НДХ. Milan Bulajić, *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, I, n. d., 517. Сима Симић, *Ватикан у Југославије*, н. д., 126–128.

крижевачкој катедрали, за време понтификалне литургије од стране епископа Ивана Бучка, уз саслуживање двојице латинских бискупа: надбискупа загребачког Алојзија Степинца и његовог викара Франческа Салис Севиса, док је са трона присуствовао апостолски изасланик у Загребу Ђузепе Марконе у пратњи свог секретара бенедиктинског свештеника. У последњем тренутку, на свечаност је неочекивано стигао и државни секретар инжењер Иван (Иво) Булић. Како се даље описује у извештају, сама црква у Крижевцима била је препуна народа, посебно православних *новообращених*, који су дошли из села Лепавине. Након хиротоније, на молбу Шимрака, еп. Бучко је остао још две недеље у Крижевцима и, како он записује, боравак у НДХ у тадашњим условима је био све само не задовољство. Наводи да није могао да посети неке украјинске жупе у Босни, Срему и Славонији због побуне која се ширила међу становницима хрватске државе, па тако због удаљености до које су стигли партизани више ни села око Загреба нису била сигурна. У вези са тим, Бучко даје информације да су неколико дана пре његовог доласка у Хрватску партизани убили младог украјинског свештеника Александра Власова који је био парох у Дишнику; затим, да су на сам дан посвећења Јанка Шимрака за епископа партизани изненада напали његово родно место Шимраки и тамо масакрирали двојицу његових сестрића, као и да су напали женски манастир у Сошицама. И тако, скоро сваки дан се саопштавала нека тужна вест. Као разлог због којег се задржао у Крижевцима Бучко наводи да је морао са собом да понесе неке од списка Јанка Шимрака за Свету Конгрегацију који још нису били припремљени. Један од тих списка односио се на именовање наследника Шимрака на месту каноника епархије које је било изузетно хитно.¹²⁰ У међувремену, током боравка у Крижевцима, Бучко је присуствовао и тродневним духовним вежбама епархијског свештенства, од 18. до 21. августа, где је било присутно укупно 34 свештеника од којих 27 украјинског порекла, међу којима је било и много његових бивших ученика. Како наводи у извештају, Бучко је пре и после тих духовних вежби могао опширно да разговара за свештенством о условима пастирског рада у различитим крајевима Хрватске и тако добије прецизније информације о тадашњем актуелном стању у НДХ.

Напустио је Крижевце 29. августа али је два дана у Загребу чекао на слободно место у авиону за повратак. У Загребу се сусрео са папским визитатором са којим је водио дуг разговор о недавним догађајима као и о положају Католичке цркве у НДХ. Истог дана се сусрео и са неколико украјинских интелектуалаца, а тако и са „украјинским представништвом“ незванично акредитованом код Павелићеве владе. У међувремену, имао је и прилику да поразговара и са министарским саветником за веру да би, након његових информација које су само потврдиле Бучкове песимистич-

¹²⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, f. 197. *Католички лист* од 27. 8. 1942. године објавио је вест поводом хиротоније Јанка Шимрака да је у Крижевцима присуствовао папски легат у НДХ преузвишени опат Марконе са својим тајником. Ту се наводи као датум хиротоније 18. август 1942, док у Бучковом извештају стоји 16. август 1942. Сима Симић, *Ватикан и југославије*, н. д., 92.

ке утиске, напустио Хрватску 31. августа. Пре одласка за Рим, еп. Бучко напомиње укратко да је имао прилику и да посети поглавника али је, како наводи, након размишљања о свему што је видео и чуо током боравка у НДХ, сматрао да је прикладније да лиши себе тог „задовољства“. Оно што Бучко наглашава у извештају је да на његове песимистичке утиске није утицао ниједан непријатељ Хрватске нити је он икада са њима разговарао, јер сви са којима се сусретао били су хрватски родољуби или Украјинци, искрени пријатељи хрватске независности.¹²¹

У свом прошлом извештају од 21. априла, Бучко је изнео своја запажања о условима у којима се налазила Католичка црква у НДХ а посебно она византијског обреда у Крижевцима и да је сада, скоро након пет месеци, могао да констатује да се, нажалост, тужни услови поменути у првом извештају и даље погоршавају. У продужетку овога Бучко је говорио генерално о унутрашњем и спољашњем миру у држави који је неопходан за напредак сваке нације па и цркве и да зато тај мир треба високо ценити и трудити се да се сачува. Он коментарише да хрватско свештенство није било у стању да сачува земљу од губитка спољашњег мира тиме што је држава као ратна творевина била принуђена да уђе у огроман ратни сукоб. Саму државу неки добри Хрвати су прогласили проклетом због злочиначких радњи које вичу против неба, и кривицу за такво стање не приписују само властима и усташама већ и хрватској цркви која је преко свог свештенства била превише снисходљива према ономе што је власт захтевала, толеришући и активно учешће многих свештеника у злочиначким акцијама власти према „непријатељима“. Такве акције сада имају страшне последице у виду огромног увећавања броја побуњеника. Епископ Бучко наводи да би његов садашњи извештај био предугачак ако би покушао чињеницама да илуструје оптужбе против хрватског свештенства о којима ће нешто казати у последњем поглављу овог извештаја. Надовезујући се одмах на то, помиње да је од својих доушника и свештеника (на пример од двојице каноника Ђаковачке бискупије) чуо многе чињенице које потврђују оптужбе да је велики део хрватског клира дискредитовао Католичку цркву која није испунила миротворну мисију цркве међу хрватским становништвом. Каже се да је хрватско свештенство могло временом да барем ограничи ако не елиминира све окружности према непријатељима државе, зато што су због блиске сарадње са владом и са усташама били у стању да утичу на њих. Уместо тога, један део свештенства, у којем преовлађују оци фрањевци, следећи принципе претераног национализма, што, како каже Бучко, није ништа друго него страшна искључивост одвојена од хришћанских принципа, пасивно се понашао према злочиначким поступцима од стране власти, не критикујући их већ јавно одобравајући као поступке учињене из љубави према домовини.¹²²

¹²¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, f. 198.

¹²² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, ff. 198-199.

Уз такво одобрење католичког клира, Бучко даље извештава да је власт настављала своју немилосрдну политику репресије, узнемиравања, утњетавања и масакра, концентрациони логори су насељени преосталим Србима и Јеврејима, стрељачки водови немилосрдно обављају свој језиви задатак: „Avendo una tale approvazione da parte del clero cattolico il governo prosegue la di lui politica spietata di repressioni, di angherie, di sopraffazioni e di massacri, i campi di concentramento si popolano dai rimasugli dei Serbi e degli ebrei, i plotoni di esecuzione senza tregua assolvono il loro macabro compito.“¹²³

Бучко овде помиње да мисли на оне који су остали након страшног масакра 1941. године, у коме је, по изричитој наредби поглавника, требало да буде масакрирано око милион Срба: „Dico: rimasugli cioè quei che son rimasti dopo quella terribile strage dell'anno passato in cui dietro l'ordine espresso del Poglavnik dovrebbe esser stato massacrato circa un milione dei Serbi.“¹²⁴

Немилосрдне усташе, не могавши да се ослободе жеђи за крвљу од самог почетка хрватске самосталности (природно жељни и имовине Јевреја и Срба), уместо да се боре против правих устаника сакривених по шумама, они „нађуше“ неку заверу међу мирним становништвом, посебно међу православним сељацима, чак и онима који су већ примили католичку веру задржавајући свој завичајни источни обред, оптуже их за сарадњу са партизанима и тако заустављају читаве породице и депортују их на друга места ко зна где. Бучко извештава да је он лично са прозора своје собе из владичанског двора у Крижевцима имао прилику да посматра редове тих породица које се вуку ка местима депортације: „Dalla finestra della mia camera nel palazzo vescovile in Crisio ho avuta l'occasione di osservare le schiere di quelle famiglie trascinate verso i luoghi di deportazione.“¹²⁵

Описује да су те породице морале да напусте све у току сезоне жетве. Мушкарци су били оковани, по тројица заједно, а жене са децом и нешто покретне имовине стављене су у вагоне у пратњи усташа са причвршћеним бајонетима: „I maschi erano incatenati a tre persone insieme, mentre le donne con i bambini e con alcuni beni mobili erano collocate sui carri, tutto ciò scortato dagli 'ustascie' con le baionette innastate. Queste famiglie dovevano lasciare tutto, e vi era la stagione della messe.“¹²⁶

Међутим, нису увек усташе могле да изненаде све људе, поготову не мушкарце који су, да би избегли затварање по логорима (који су људима већ били познати), бежали и сакривали се по шумама. Покушавајући да побегну од руку усташа ризиковали су да буду регрутовани од стране партизана, а то би значило веће шансе да

¹²³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, f. 199.

¹²⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, ff. 199-200.

¹²⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, f. 200.

¹²⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, f. 200.

сачувају свој живот. Тако су се редови партизана и четника стално увећавали. Други су, наиме, знајући намере усташа (да их заробе и протерају у концентрационе логоре), бежали на време и налазили уточиште у бискупском двору Јанка Шимрака. Једна од њих је била Невинка Гавриловић, сестра унијатског свештеника Ненада Гавриловића¹²⁷, администратора жупе у Лепавини.¹²⁸ Његовог оца, који је био православца, усташе су стрељале без икаквог суђења. Нико не зна који су мотиви нагнали власт да наставља такву политику према православцима и онима који су недавно примили католичку веру који су, како пише Бучко, „мирни грађани од којих не постоји апсолутно никаква опасност од побуна.“ Међутим, власт је таквом политиком терала те исте грађане да се придруже побуњеницима. Извештава даље да у том тренутку на територији Хрватске постоје две врсте устаника од којих су једну групу чинили српски националисти звани четници (ЈВуО) и друга коју су чинили комунисти звани партизани.¹²⁹

У даљем извештају Бучко наводи да се и у самом врху НДХ расправљало под чији протекторат држава треба да се стави. Кватерник је био за протекторат Немачке, док је само Павелић био за италијански. Бучко сазнаје од својих доушника да је цео хрватски народ био уједињен са жељом Кватерника док је у последње време према Италијанима нарасла мржња. То потврђује и опат Марконе који је искрено признао Бучку да му је често било непријатно да слуша те изразе мржње према Италијанима. Даље, кратко само помиње да је у НДХ дошао немачки генерал Лер који је са својим ескадрилама немилосрдно бомбардовао наводна побуњеничка места.¹³⁰

У даљем извештају епископ се осврнуо и на прогоне Јевреја наводећи да је у време његовог последњег боравака у НДХ започео нов а можда и последњи талас прогона или, боље речено, истребљења Јевреја: „Ecco anche nel tempo del mio ultimo soggiorno è cominciata una nuova ondata, forse ultima e finale, della persecutazione o piuttosto della sterminazione degli ebrei.“¹³¹

¹²⁷ За жупника у Малом и Великом Поганцу постављен је био Ненад Гавриловић, Србин, родом из Глине, који је прешао на гркокатоличку вероисповест. Он је преузео и парохију у Болфану с филијалом у Чуковцу. Убијен је од стране партизана 13. децембра 1944. године. Филип Шкиљан, *Покајљичавање Срба. Прекршћавања на подручју Зајредачке надбискупије између 1941. и 1945. године*, н. д., 88.

¹²⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, f. 200. У свом извештају из болнице у Загребу, Шимрак је, уочи смрти, записао следеће: „Чињеница је да су ме тисуће православних верника молиле и заклињале, да их примим у Крижевачку бискупију, јер ће тако бити заштићени од убијања и логора. Да ја тада нисам примио под заштиту тај сиромашни свијет, сигурно би ме данас ради тога прогласили злочинцем, јер нисам хтио свијету помоћи у највећој његовој трагедији.“ Jure Krišto, *Sukob simbola. Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, n. d., 224.

¹²⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, f. 200.

¹³⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, ff. 200-201.

¹³¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma,

Сам положај Јевреја у НДХ је био један од најтрагичнијих поглавља Другог светског рата, када су усташе по антисемитској бруталности и злочину надмашиле и саме нацисте.¹³² Били су ухапшени и депортовани они преостали Јевреји који несумњиво нису били опасни по државу. Наводи да су жене, деца и старци, који су били у болницама, похапшени и депортовани ко зна где. Опште је веровање било, како пише, да су сви стрељани без икаквог суђења. Нису били поштеђени ни они Јевреји који су под југословенским режимом прешли у католичку веру и били активни као добре хрватске патриоте. Сви су они депортовани и вероватно стрељани: „Non venivano risparmiati anche quelli ebrei che si erano convertiti alla fede cattolica sotto il regime jugoslavo ed erano attivi quali buoni patrioti croati. Tutti venivano deportati e probabilmente fucilati.“¹³³

Кружио је и глас да је влада НДХ добила изричиту наредбу из Берлина да у наредних шест месеци на територији Хрватске не сме боравити ниједан Јеврејин: „Correva la voce probabilmente messa in corso dal governo stesso di aversi ricevuto un ordine espresso da Berlino, giusta il quale ordine in corso di sei mesi prossimi... non si dovrà trovare sul territorio dello Stato croato nessun ebreo.“¹³⁴

Главни град Загреб је деловао као да је прочишћен од преосталих Јевреја. Све јеврејске робне куће су биле заплењене и опљачкане од стране усташа: „La stessa capitale di Zagabria sembra di esser stata già epurata dagli ultimi rimasugli ebrei. Tutti quanti grandi magazzini ebraici di Zagabria vennero confiscati, o piuttosto saccheggianti dai valorosi ustascie.“¹³⁵

Преузвишени апостолски делегат Марконе, подстицан од државног секретаријата, интервенисао је код поглавника, да му изнесе нека запажања о томе шта се дешавало са Јеврејима, пошто је чуо да су сви Јевреји стрељани у концентрационим логорима. Као одговор на своју интервенцију, поглавник му је саопштио да није тачно да су Јевреји стрељани али да је тачно да су депортовани за Немачку.

У свом даљем извештају осврнуо се и на став штампе према односу између Свете Столице и владе НДХ где се, како наводи, у Загребу наглас говорило да је хрватска влада веровала да је у рату са Ватиканом зато што није била призната

25. Settembre 1942, f. 201.

¹³² Matteo Luigi Napolitano, *Il Secolo di Pio XII. Momenti di storia diplomatica vaticana del Novecento*, (Milano: Editrice Luni, 2023), 329.

¹³³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, f. 201.

¹³⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, f. 201. То потврђује и извештај Марконеа кардиналу Маљонеу из 17. јула 1942. Године, где га извештава да је обавештен да сви Јевреји који живе у хрватској држави морају бити депортовани за Немачку у року од 6 месеци: „Il governo tedesco ha imposto che entro lo spazio di sei mesi tutti gli ebrei residenti nello Stato croato debbono essere trasferiti in Germania.“ Adss, vol. VIII, doc. 431, f. 601.

¹³⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, f. 201.

као Словачка.¹³⁶ Тај сукоб се могао осетити кроз штампу. Како се ближио дан хиротоније Јанка Шимрака, тражило се да буде објављена вест о томе и да се јавности дају неке опште биографске белешке. Вест о месту и дану саме хиротоније није била објављена. Међутим, три дана након посвећивања Шимрака за епископа, незванични лист *Хрвајтски народ* успео је да објави кратку вест да је у Крижевцима обављено посвећење епископа Шимрака уз помоћ владиног представника који је тим поводом са задовољством могао да отпева своју прву *ai molti anni* за поглавника.¹³⁷

Коментаришући, опет, Хрватску православну цркву, коју је основала хрватска влада у априлу 1941. године, Бучко није имао много тога новог да каже. Помиње православног руског епископа по имену Ермоген¹³⁸, старог 82 године, који је на захтев владе НДХ постављен за поглавара ХПЦ. У недостатку зграде митрополије у Загребу, под покровитељством владе борави у загребачком хотелу Еспланаде. Став правослаvnих по питању ове творевине политичког карактера је био исти и посматрали су је и даље са великом резервом.¹³⁹

Посвећујући један део извештаја муслиманима, каже да је хрватска влада непрекидно тражила предмет својих верских симпатија изван Католичке цркве и да га је нашла код хрватских муслимана. Одједном је штампа почела да им се додворава и велича муслимане као да су они, иако фанатични браниоци ислама, увек чували националну свест да су Хрвати и због тога их је требало у новој краљевини сматрати као „најчистију хрватску крв“. Сам поглавник је дословно рекао за њих да они представљају најчистији део хрватског народа и да је у њима национална свест најснажније сачувана.¹⁴⁰ Пошто је, у складу са принципима тадашњег поретка, питање расе било важније од питања хришћанства, а и самим усташама је питање расе било испред хришћанства, влада је одлучила да у престоници сагради велелепну џамију. Како пише у извештају даље, да се не би дуго чекало док се не изгради, одлучено је било да се адаптира већ постојеће здање које се налази у једној од најлепших градских четврти. Бучко каже да, одлазећи из Загреба, није могао да се лиши тог задовољства

¹³⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, f. 201.

¹³⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, f. 202.

¹³⁸ Григориј Ивановић Максимов (1861–1945), у монаштву Гермоген, био је архиепископ јекатаринославски и новомосковски. Након револуције 1917. године долази у краљевину СХС. Пропашићу Краљевине Југославије 1941. године борави у српском манастиру Хоново. У НДХ законском одредбом 5. априла 1942. године постаје митрополит Хрватске православне цркве са седиштем у Загребу. Као први архиепископ ХПЦ устоличен је 7. јуна 1942. године у цркви Светог Преображења у Загребу. После рата, митрополит Гермоген осуђен је на казну смрти и погубљен. Вељко Ђурић, *Усташи и православље. Хрвајтска православна црква*, н. д., 143–144, 146–147, 247. Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945. Okupacija i kolaboracija*, н. д., 625.

¹³⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, ff. 202–203.

¹⁴⁰ Vasa Kazimirović, *NDH u svetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza Fon Horstenau 1941–1944*, н. д., 106.

да изблиза погледа тај исламски споменик са минаретима високим 42 метра које су у главном граду католичке државе подигли не Турци у време своје дугогодишње доминације, већ сама власт која је себе називала католичком у време обнове древне независне државе уз помоћ Бога.¹⁴¹

На крају извештаја, Иван Бучко опет помиње хрватске фрањевце који су дозволили себи да буду заслепљени претераним национализмом и, заборављајући своју црквену мисију, ставили се у службу хрватске државе. Стога се са правом сматрала корелацијом са оним што се догађало у Хрватској, злочиначке власти против православних, континуирани пораст мржње према Италији и непријатељски однос власти према Светој Столици. То националистичко слепило које уједињује религију и политику изазвало је и мржњу и завист, и надметање и борбу чак и међу католичким клиром. Бучко наводи пример из докумената које поседује Јанко Шимрак: да је латински парох из села Дишник у свом патриотском жару пријавио властима католичког свештеника источног обреда из истог села да је прикривени државни непријатељ. Пре него што су усташе дошле да интервенишу, у село су упали партизани и убили гркокатоличког пароха Александра Власова који је остао са народом док је латински парох побегао. Прави разлог је била љубомора јер је православно становништво приступало са већим поверењем пароху источног обреда него латинском.¹⁴² Помиње и то да је велечасни Радослав Главаш са својим фрањевцима инспирисао поглавника да не призна двојицу епископа које је недавно именovala Света Столица без претходне сагласности хрватске владе. Познато је било и његово грубо понашање према апостолском изасланику, чак и без икаквог поштовања. Приликом одласка у Рим, опат Марконе сматрао је потребним да интервенише код фрањевачке генералне курије у вези са понашањем хрватских фрањеваца али је добио одговор да хрватски фрањевци нису ништа гори од италијанских. На крају свог извештаја, Иван Бучко каже да је уверен да папки делегат Марконе, који је по Бучковом мишљењу био добро информисан о пороцима који су били на снази међу хрватским свештенством, неће пропустити прилику да код неких виших инстанци утиче да се морају предузети веома оштре мере како би се елиминисало зло међу хрватским клиром.¹⁴³

¹⁴¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, f. 203.

¹⁴² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, ff. 203-204. У селу Дишник православно становништво је прелазило у највећем броју на гркокатоличку вероисповест и поред жеље владе да гркоисточњаци не прелазе на гркокатолички обред. Жупник села Александар Власов је радио на томе да један део православних пређе на гркокатоличку веру али то никако нису желели римокатолички жупници. Тако је Римокатоличка црква покушавала да оцрни Гркокатоличку цркву приказујући их као унијате који нису Хрвати, да су њихови свештеници углавном странци и да ће се православни који су прихватили гркоисточну веру првом приликом када им се укаже прилика вратити на православље. Филип Шкиљан, *Покајноличавање Срба. Прекршћивања на јодручју Зајребацке надбискупије између 1941. и 1945. године*, н. д., 46.

¹⁴³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Prima, Jugoslavia, Pos. 195, Izveštaj episkopa Bučka, (7629/42), Roma, 25. Settembre 1942, f. 204.

Резиме

Током Другог светског рата на територији НДХ постојала је Грkokатоличка унијатска црква са седиштем у Крижевцима. Деловање ове цркве, дозвољене од стране власти НДХ, није довољно проучено у историографији. Ова два извештаја ће нам свакако битно помоћи у даљим истраживањима грkokатолицизма на овом подручју. Поред већ постојећих и науци познатих извештаја о прогонима Срба и Јевреја у НДХ, сачињених од стране католичких великодостојника, њима се придружују и два Бучкова извештаја. Током 1942. године, Бучко је два пута у размаку од пет месеци посетио НДХ. У оба извештаја он прво говори о практичним стварима која се тичу функционисања Крижевачке епархије, о оснивању ХППЦ-а, затим прелази на положај православних верника, односно на страдање Срба. У другом извештају се говори и о страдању Јевреја. Бучкови извештаји су општег карактера али се, свакако, на основу њих јасно може извући закључак да се хрватска власт и усташе воде једном ирационалном фанатичном мржњом према Србима и православнима са циљем да затру њихово постојање убијањем људи, покатоличавањем (унијаћењем) и уништавањем њихове материјалне баштине. Помињу се и страдања епископа Српске православне цркве. Иако је грkokатолички епископ Иван Бучко првобитно био послан у НДХ ради практичних ствари, он није могао да прећути ситуацију коју је затекао на терену и морао је да опише догађаје који су били познати. Оба извештаја су, такође, драгоцене због тога што нам употпуњују слику о преломној 1942. години, а пре свега јер нам доносе битне податке о положају и организацији Грkokатоличке цркве у НДХ.

Током 1942. године, тежило се смиривању ситуације на територији Хрватске али је, наравно, настављен прогон, геноцид и злочин. О томе епископ Бучко говори у свом другом извештају: да се ситуација није пуно променила до септембра 1942. године када се вратио након свог другог путовања из Крижеваца. Страховити прогони и небројена убиства припадника српског народа током 1941. године имали су за последицу подизање устанка и српски народ се подигао на оружје. И, док су са једне стране Немци а пре свега Италијани гледали како да смире ситуацију како би избегли распламсавање оружане побуне и отпора, са друге стране влада НДХ је и даље постојано радила на прогону, истребљењу и покатоличавању српског народа тражећи сада нове начине. У том правцу треба и разумети стварање Хрватске православне цркве која је дошла на иницијативу Немачке, како и сам Бучко помиње као једну од опција.

Ова два извештаја значајна су за историографију јер поред сведочанства о прогону Срба и Јевреја говоре и о односима који су владали унутар НДХ и Католичке цркве.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

Необјављени извори

Архивска грађа:

Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali (ASRS) – Città del Vaticano, Fondo Archivio della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (AA.EE.SS).

Archivio Apostolico Vaticano (AAV) – Città del Vaticano, Fondo Archivio della Nunziatura Apostolica in Jugoslavia (Arch. Nunz. Jugoslavia).

Archivio del Dicastero per le Chiese Orientali (ACO) – Città del Vaticano, Ruteni.

Објављени извори:

Acta Apostolicae Sedis.

Actes et documents du Saint Siège relatifs à la période de la Seconde Guerre Mondiale.

Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH, Zagreb, 1952.

Литература:

Димић, Љубодраг и Никола Жутић. *Алојзије Стейинац: држава, црква, нагдискуй: 1934–1941*. Београд: Филип Вишњић, 2017.

Ђурић, Ђ. Вељко. *Прекршћавање Срба у Независној Држави Хрватској. Прилози за историју верској јеноцида*. Београд: Алфа, 1991.

Ђурић, Ђ. Вељко. *Усташи и православље, Хрватска православна црква*. Београд: Белетра, 1989.

Екмечић, Милорад. *Сиварање Југославије 1790–1918*, 2. Београд: Просвета, 1989.

Ерцег, Р. Вид. „Приказ пет докумената – извештаја монсињора Ђузепеа Рамиреа Марконеа из 1941. године“. *Годишњак за истраживање јеноцида*, XIV, бр. 1 (2022), 149–164.

Кашић, Душан. *Српски манастири у Хрватској и Славонији*. Београд: Српска Патријаршија 1971.

Лукић, Божидар. *Вероисповести у Краљевини Срба, Хрватиа и Словенаца, књија 1*. Београд: Штампарија Св. Сава, 1923.

Новак, Виктор. *Magnus Crimen, Пола вијека клерикализма у Хрватској, II*. Београд: Catena Mundi, 2022.

Поповић, Радомир. *Појмовник црквене историје*. Београд: Нови Сад: Артпринт, 2007.

Ракић, Предраг. *Сиварокајоличка црква у Југославији до јочейка Друјој светској рајиа*. Београд: Хришћанска мисао, 2008.

Ривели Аурелио, Марко. *Нагдискуй јеноцида. Монсињор Стейинац, Вайикан и усташка дикташура у Хрватској 1941–1945*. Београд: Јасен, 2018.

Симић, Сима. *Вайићан ѿројив Јујославије*. Београд: Култура, 1990.

Симић, Сима. *Прекршћаване Срба за време Друјој светјској раји*. Београд: Култура, 1990.

Стојановић, Александар. „A Beleaguered Church. The Serbian Orthodox Church in the Independent State of Croatia (NDH) 1941–1945“, *Balkanica*, XLVIII, br. 48 (2017), 269–287.

Шкиљан, Филип. Показоличаване Срба. Прекршћаванја на подручју Загребачке над-бискупије између 1941. и 1945. Књига 1. Нови Сад – Архив Војводине: Copyright, 2022.

Blazejowskyj, Dmitro. *Ucrainian Catholic clergy in diaspora 1751–1988. Annotated list of priests who served outside of Ukraine* vol. 2. Rome: Univ. S. Clement, 1988.

Bulajić, Milan. *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, I*. Beograd: Politika 1992.

Bulajić, Milan. *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, II*. Beograd: Politika 1992.

Croce, M. Giuseppe. „Alle origini della Congregazione Orientale e del Pontificio Istituto Orientale. Il contributo di Mons. Louis Petit.“, y: *The Pontifical Oriental Institute: the First Seventy-five years 1917–1992*. edited by Edward G. Farrugia, SJ, 147–223. Roma: Orientalia Christiana, 1993.

De Marchi, Giuseppe. *Le Nunziature Apostoliche dal 1800 al 1956*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1957.

Draganović, Krunoslav. *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji*. Sarajevo: Nova Tiscara 1939.

Džudžar, Giorgio. „La Chiesa cattolica di rito bizantino-slavo in Jugoslavia. Studio storico-giuridico“. Doktorska disertacija, Pontificio Istituto Orientale Roma, Facoltà Diritto Canonico Orientale, 1986.

Elli, Alberto. *Breve storia delle Chiese cattoliche orientali*. Milano: Edizioni Terra Santa, 2017.

Fouilloux, Étienne. *Eugène, cardinal Tisserant (1884–1972): une biographie*. Paris: Desclée de Brouwer, 2011.

Hološnjaj, Boris. „I ruteni della diocesi di Križevci.“, y: *Fede e martirio. Le Chiese Orientali cattoliche nell'Europa del Novecento* (Atti del Convegno di storia ecclesiastica contemporanea, Città del Vaticano, 22–24 ottobre 1998), cura di Gianpaolo Rigotti, 189–198. Vaticano: Copyright – Libreria Editrice Vaticana, 2003.

Horstenau, Fon Glez, *Između Hitlera i Pavelića*. Novi Sad: Pravoslavna reč; Beograd: More, 2013.

Kazimirović, Vasa. *NDH u svetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza Fon Horstenau 1941–1944*. Beograd: Nova knjiga, 1987.

Krišto, Jure. *Sukob simbola. Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb: Naknadni zavod Globus, 2001.

Kudelić, Zlatko. *Marčanska biskupija. Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini 1611–1755*. Zagreb: Hrvatski Institut za povijest, 2007.

Miholek, Mislav. *Hrvatska starokatolička crkva između Zagreba i Beograda, povijest od 1923. do 1941*. Zареб: Durieux, 2022.

Mužić, Ivan. *Katolička crkva i Stepinac*. Split: Marjan Tisak, 2003.

Napolitano, Luigi Matteo. *Il Secolo di Pio XII. Momenti di storia diplomatica vaticana del Novecento*. Milano: Editrice Luni, 2023.

Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji. Cerkev V Jugoslaviji 1974. Zagreb: Biskupska Konferencija Jugoslavije, 1975.

Rigotti, Gianpaolo (ur.). *Oriente Cattolico, I*. Vaticano: Valore Italiano, 2017.

Rigotti, Gianpaolo. „L'archivio della Congregazione per le Chiese Orientali: dalla Costituzione apostolica *Romani Pontifices* (1862) alla morte del card. Gabriele Acacio Coussa (1962)”, y: Fede e martirio. Le Chiese orientali cattoliche nell'Europa del Novecento (Atti del Convegno di storia ecclesiastica contemporanea, Città del Vaticano, 22-24 ottobre 1998), cura di Gianpaolo Rigotti, 247-295. Vaticano: Copyright – Libreria Editrice Vaticana, 2003.

Salmić, Igor. *Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni / Jugoslavia e la mancata ratifica 1922-1938*. Roma: Gregorian – Biblical Press, 2015.

Tomasevich, Jozo. *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. Okupacija i kolaboracija*. Zagreb: Europapress holding, 2010.

Valente, Massimiliano. *Diplomazia Pontificia e Regno dei Serbi, Croati e Sloveni 1918-1929*. Split: Filozofski fakultet u Splitu, 2012.

Živojinović Dragoljub, Dejan Lučić. *Varvarstvo u ime Hristovo. Prilozi za Magnum Crimen*. Beograd: Nova knjiga, 1988.

Živojinović R. Dragoljub. *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941-1958*. Beograd: Službeni glasnik, 2007.

Živojinović R. Dragoljub. *Vatikan, Srbija i stvaranje jugoslovenske države 1914-1920*. Beograd: Nolit, 1980.

Živojinović, Dragoljub i Dejan Lučić, *Varvarstvo u ime Hristovo: prilozi za Magnum Crimen*, 2. Zrenjanin: Ekopres, 2001.

Интернет извори:

Назарко, Іриней. Архиепископ Іван Бучко (1891-1974). https://shron1.chtyvo.org.ua/Nazarko_Irynei/Arkhyiepyskop_Ivan_Buchko_18911974.pdf. Датум приступа 5. 05. 2024.

<https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bbucko.html>. Датум приступа 5. 05. 2024.

Штампа:

L'Osservatore Romano, lunedì-martedì 21-22 Ottobre 1929.

Vid R. Erceg, Doctoral candidate
The Pontifical Oriental Institut
vid.erceg@gmail.com

Summary

TWO REPORTS BY GREEK CATHOLIC BISHOP IVAN BUCHKO ON THE POLITICAL AND RELIGIOUS SITUATION IN THE NDH AND THE DIOCESE OF KRIŽEVCI FROM 1942.

During the Second World War there was a Greek Catholic Uniate Church with headquarters in Križevci on the territory of the NDH. The activities of this church allowed by the authorities in NDH has not been sufficiently studied in historiography. These two reports will definitely help us significantly in further research into Greek Catholicism in this area. In addition to the already existing reports on the persecution of Serbs and Jews in the NDH, made by Catholic dignitaries, they are joined by two reports by Buchko. During 1942. Buchko visited the NDH twice, five months apart. In both reports, he first talks about practical matters concerning the functioning of the Diocese of Križevci, the establishment of the Croatian Orthodox Church and then moves on to position of the Orthodox, that is, to the suffering of the Serbs. Another report also talks about the suffering of Jews. Reports of Buchko are general nature, but certainly based on them, can clearly draw the conclusion that the Croatian government and the „Ustashes” are driven by an irrational, fanatical hatred of the Serbs and the Orthodox with the aim of ruining their existence by killing people, converting them to Catholicism and destroying their material heritage. The martyrdom of the bishop of the Serbian Orthodox Church is also mentioned. Although the Greek Catholic bishop Ivan Buchko was originally sent to the NDH for practical reasons, he could not keep silent about the situation he found on the ground and had to describe the events that were known. Both reports are also valuable because they complete the picture of the turning point in 1942. and above all because they provide us with important information about the position and organization of the Greek Catholic Church in the NDH. During 1942. Efforts were made to calm the situation in the NDH, but of course the persecution, genocide and crime continued. Buchko talks about this in his second report, that the situation did not change much until September 1942. when he returned after his second trip from Križevci. Terrible persecutions and countless murders of members of the Serbian people during 1941. resulted in an uprising and the Serbian people took up arms. Germans and above all Italians were looking at how to calm the situation, in order to avoid the flare – up of armed rebellion and resistance, but the government of the NDH was still steadily working on the persecution, extermination and Catholicization of the Serbian people, now looking for the new ways. In this direction, we should also understand the creation of the Croatian Orthodox Church, which came at the initiative of Germany, as Buchko himself mentions as one of the options. These two reports are important for historiography because, in addition

about the persecution of Serbs and Jews, they also talk about the relations that prevailed within the NDH and the Catholic Church.

Keywords: Congregation for the Eastern Churches, Vatican, NDH, Second World War, Serb genocide, Serbian Orthodox Church, Križevci, Jews, Ivan Buchko, Greek Catholics, reports.